

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΣΤ' • ΤΕΥΧΟΣ 57 • ΜΑΡΤΙΟΣ 1983 • ΑΔΑΡ 5743



«...Νά δώσω εἰς ὑμᾶς

ένα μέλλον καί μίαν ἐλπίδα» (Ἱερ. 29:11)

ΕΠΕΤΕΙΟΙ ΚΑΙ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ

ΠΡΙΝ ΑΠΟ 50 ΧΡΟΝΙΑ, στις 30 Ιανουαρίου 1933, οι Ναζί πήραν την εξουσία στη Γερμανία, διακηρύσσοντας την αρχή του χιλιετούς Γ' Ράιχ τους. Δόγμα τους: η Δύναμις Δημιουργεί Δίκαιο. Έχθροί τους: κάθε έθνος, λαός, φυλή, ομάδα ή άτομο που πίστευε στην ελευθερία. Αποτέλεσμα της άσκησης της εξουσίας από τους Ναζί είναι η απάνθρωπη εξόντωση πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων (μέ κορυφαία τη μεθοδευμένη εξάφaniση του ενός τρίτου του Εβραϊκού λαού), η δραματική καταστροφή ολόκληρης σχεδόν της Εύρωπης, η συσσώρευση υλικών ζημιών 413 δισεκατομμυρίων λιρών Άγγλιας κ.ά. τραγικά για το σύνολο της Ανθρωπότητας. Τό αίμα, η φωτιά, η ταπείνωση, τό δάκρυ, ό δλεθρος έμειναν στην ιστορία σαν τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιόδου της Ναζιστικής Θηριωδίας.

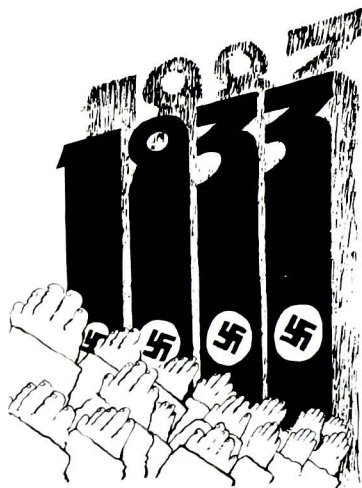
Ο ΝΑΖΙΣΜΟΣ, στά δώδεκα χρόνια της απόλυτης εξουσίας του απέδειξε έμπρακτα ότι είναι ένα σύστημα που δέν υπολογίζει τό άτομο, που περιφρονεί την ειρήνη και που έπιζητά νά αντικαταστήση την ελευθερία μέ την ωμή βία και μέ τη χρήση της δυνάμεως.

ΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΑΥΤΕΣ τιμάμε στην Ελλάδα την Επανάσταση του 18 21. Μιά επανάσταση που δέν ήταν μόνον διεκδικητική της έδαφικής απελευθερώσεως κι ανεξαρτησίας της χώρας μας αλλά ήταν και μία εξέγερσις κατά της βίας, της ταπεινώσεως και της άσυδοσίας του ίσχυροτέρου. Μιά Επανάσταση που στηρίχτηκε και υπερέτησε τό ύψηλότερα νοήματα και τὰ αγαθότερα ιδανικά της ανθρωπίνης φύσεως.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 21 αποτελεί ένα πρότυπο προς τό όποι πρέπει οί νεώτεροι Έλληνες νά στρέφονται πάντα όχι μόνον μέ ευγνωμοσύνη αλλά και για νά άντλήσουν πολύτιμα διδάγματα. Αποτελεί ένα λαμπερό φάρο που καθορίζει την όρθή πορεία. Μιά πορεία έντελώς αντίθετη, σέ περιεχόμενο και μέσα, από τη θλιβερή εκείνη των Ναζιστών.

ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ που όσοι πιστεύουν στις θεωρίες κι ακολουθούν τὰ Ναζιστικά δόγματα ντρέπονται νά τό όμολογήσουν δημόσια και κρύβονται πίσω από διάφορες παραπλανητικές ταμπέλες, ή διακήρυξις της πίστεως στις αρχές της ελευθερίας, που δίδαξαν οί Έλληνες μέ την 25 Μαρτίου 1821, είναι εξακολουθητικά ή μόνη όδός που απομένει για τό σύγχρονο άνθρωπο, σαν άτομο και σαν οργανωμένο σύνολο.

ΑΥΤΗ ΑΚΡΙΒΩΣ ΕΙΝΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΠΕΤΕΙΩΝ: προβάλλουν τὰ άρνητικά και τὰ θετικά σημεία στην ιστορία των λαών. Έπιναφέρουν στη μνήμη, παραδειγματίζουν και διδάσκουν. Δείχνουν τό δρόμο, δημιουργούν πρότυπα (πρός μίμηση ή προς άποφυγή). Γι' αυτό πιστεύουμε ότι όσο ή προβολή των Ναζιστικών αρχών αποτελεί ντροπή, τόσο ή πίστις στα ιδανικά της Έλληνικής Επανάστασεως αποτελεί τιμή για τόν κάθε άνθρωπο.



Ἡ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ἠθικὴ θεώρησις

Κατὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν αἱ πρὸς τὸν πλησίον καὶ τὴν κοινότητα ἠθικαὶ ὑποχρεώσεις διειτυπώθησαν ἐν τῇ Τωρᾷ. Ἡ δ' ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐν τῷ μετὰ μίαν χιλιετηρίδα καθημερινῷ Ἰουδαϊκῷ βίῳ καθωρίσθη ἐν τῷ Ταλμούδ, ἐν ταῖς 63 πραγματεῖαις τοῦ ὁποῦ ἐχουν περιληφθῇ αἱ εἰς τὴν τοιαύτην ἐφαρμογὴν ἀφορώσαι συζητήσεις διακεκριμένων νομοδιδασκάλων τοῦ μεταξύ 200 π.Χ. καὶ τοῦ 500 μ.Χ. Ἰουδαϊσμοῦ. Διερευνηθεῖσα περαιτέρω ὑπὸ νομοδιδασκάλων, ἐσυστηματοποιήθη κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὑπὸ Ἰουδαίων νομομαθῶν καὶ φιλοσόφων¹.

Τὴν μεταφυσικὴν βάσιν τῆς Ἰουδαϊκῆς ἠθικῆς ἀποτελοῦν αἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον δοθεῖσαι ἐντολαί. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ τηρῇ τὰς ἐντολάς ταύτας. Δύναται δὲ νὰ κατευθύνῃ τὸν βίον του πρὸς τὰς θείας ἐντολάς, καθόσον ἐδμηιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλεύθερος καὶ ἔλαβε ταύτας ἐν θεῇ ἀποκαλύψει. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ὁ Ἰουδαϊσμός διδάσκει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κέκτεται τὴν πρό ἐκλογὴν μεταξύ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἀπαιτουμένην ἐλευθερίαν. Διό καὶ ἀρνείται οὐ μόνον τὴν περὶ ἀδράστου προορισμοῦ ἢ πεπρωμένου ἰδέαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς πτώσεώς του βαρύνεται κληρονομικῶς ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ ὅτι δεῖται μεσίτου πρὸς λύτρωσίν του ἐκ ταύτης. Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας δὲ βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ βασιζέται ὁ Ἰουδαϊσμός τὴν περὶ ἁμοιβῆς καὶ τιμωρίας (ἐβρ. σαχάρ βαιώνεζ) διδασκαλίαν του. Ἐφ' ὅσον δηλ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ ὁ Θεὸς δίκαιος, καθίσταται ἀναπόφευκτος ἡ παρά τοῦ Θεοῦ ἀνταπόδοσις, ἀμείβουσα τὸν δίκαιον καὶ τιμωροῦσα τὸν ἀσεβῆ.

Πρακτικὴ δ' ἐκφρασις τῆς ἠθικῆς ταύτης εἶναι ὁ δέκα-λογος (ἐβρ. αָסֶרֶת חַבְדְּבָרִים ἢ αָסֶרֶת חַבְדְּבֵרֶת = δέκα λόγοι ἢ ἐντολαί)², ἐξαγγελόμενος ἐν Ἐξ. 20, Δευτ. 5 καί, ὡς ὁ Γκαίτε πρῶτος ἐξῆρεν, Ἐξ. 34, 11 - 26. Ἡ δὲ τελευταία περικοπή ἐπεκτείνει τὰς δέκα ἐντολάς εἰς λατρευτικὰς διατάξεις. Ἡ τάξις καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν 10 ἐντολῶν ἔχουν ὡς κάτωθι:

- α) Ἀπαγόρευσις ἀναγνωρίσεως ἄλλων θεῶν ἐκτός τοῦ Γιαχβέ.
- β) Ἀπαγόρευσις εἰδωλολατρείας.
- γ) Ἀπαγόρευσις καταχρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ³.
- δ) Ἐπιταγὴ καθαγιασέως τοῦ σαββάτου.
- ε) Ἐπιταγὴ τιμῆς πρὸς τοὺς γονεῖς.
- στ) Ἀπαγόρευσις φόνου.
- ζ) Ἀπαγόρευσις μοιχείας.
- η) Ἀπαγόρευσις κλοπῆς⁴.
- θ) Ἀπαγόρευσις ψευδομαρτυρίας.
- ι) Ἀπαγόρευσις ἐπιθυμίας ξένου κτήματος.

Τῶν ἐντολῶν τούτων αἱ στ' - θ' ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς καὶ ἐν ἄλλαις θρησκειαῖς ὡς προϋποθέσεις παντός-ὑγιούς κοινωνικοῦ βίου ἐξαγγελόμενάς· αἱ ε' καὶ ι' ἐξαίρουν ἠθικὰς ἀξιώσεις, μαρτυρούσας ὑψηλὸν ἠθικὸν φρόνημα· αἱ α' - δ' περιέχουν διατάξεις τῆς γιαχβικῆς λατρείας, ξένας οὖσας εἰς τὰς μὴ ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προερχομένας θρησκείας. Κεφαλαιώδης ἐκφρασις τῆς Ἰουδαϊκῆς ἠθικῆς ἀποτελοῦν αἱ δύο βιβλικαὶ ῥήσεις «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅ-

λης τῆς διανοίας σου»⁵ καὶ τὸν «πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»⁶, ὡς ταύτας ἐξῆρε καὶ ὁ Ἰησοῦς⁷.

Ὑψίστη ἠθικὴ ἀξία κατὰ τὸν Ἰουδαϊκὸν ἠθικὸν μονοθεϊσμόν εἶναι ἡ ἐν δικαιοπραγίαις ἐκφραζόμενη δικαιοσύνη (ἐβρ. τσεδακά)⁸. Αὕτη θεωρεῖται στυλὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ὅτε διὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόσμου οὐσα ἀναγκαιοτέρα τῆς ἀγάπης (ἐβρ. μιθδὰθ χα-δίν = ιδιότης τῆς δικαιοσύνης). Καλὸν ὅμως εἶναι νὰ ἀσκήται ἐπιεικὲς στερον ἢ ὁ νόμος προβλέπει (ἐβρ. λιφνίμι μιθδου-ράθ χαδδίν = ἐντεῦθεν, κυριολ. ἐσώτερον, τῆς αὐστηρᾶς γραμμῆς τῆς δικαιοσύνης), δεδομένου ὅτι ὁ δίκαιος Θεὸς εἶναι καὶ οἰκτίρμων (ἐβρ. μιθδὰθ χα-ραχαμίμ = ιδιότης τῶν οἰκτιρμῶν ἢ τοῦ ἐλέους).

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθήκοντα, τ.ἐ. ἠθικὰς ὑποχρεώσεις, οὐ μόνον πρὸς τὸν Θεόν (ἐβρ. βέν ἀδάμ λαμμα-κώμ = μεταξύ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ, κυριολ. τοῦ Τόπου· τῆς Ὑπάρξεως), ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτόν (ἐβρ. βέν ἀδάμ λε' αἴσμ = μεταξύ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του) καὶ τὸν συνάνθρωπόν του (ἐβρ. βέν ἀδάμ λαχαβερώ = μεταξύ ἀνθρώπου καὶ τοῦ συντρόφου του, τ.ἐ. τοῦ συνανθρώπου του), εἰς οἷονδήποτε ἔθνος καὶ ἄν ἀνήκῃ οὗτος. Αἱ ὑποχρεώσεις αὗται ἔχουν διατυπωθῇ ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τοῦ Μωϋσῆως, ἐν τῷ κηρύγματι τῶν προφητῶν καὶ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ παραδόσει.

Συμφώνως πρὸς ταύτας ὁ εὐσεβὴς Ἰουδαῖος ἐμμένει ἐν τῇ ἀληθείᾳ (ἐβρ. ἐμέθ = ἀλήθεια, σταθερά πίστις), ἐυλαβοῦμενος τὸν Θεόν (ἐβρ. γίρ 'αῦθ σιανάγμ = φόβος Θεοῦ, κυριολ. οὐρανοῦ) καὶ ἀποφεύγων τὴν ἁμαρτίαν (ἐβρ. γίρ 'αῦθ χέτ' = φόβος ἁμαρτίας). Ἐχει ἐπίγνωσιν τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ (ἐβρ. σιεχνά)⁹, διό καὶ ἁμαρτάνων μετανοεῖ (ἐβρ. τσιουβὰ = μετάνοια) ἐν προσηλώσει προσευχῆς (ἐβρ. ἰγγούν τεφίλά) καὶ ἀφοσιώσει (ἐβρ. κιαββανά) εἰς ἀγαθὰ ἔργα (ἐβρ. μιτσαβ = ἐντολή· ἀγαθὸν ἔργον). Ἰδεῶδες κίνητρον τῶν σκέψεων του, τῶν λόγων του καὶ τῶν πράξεων του εἶναι πάντοτε ἡ καθαγιασις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ (ἐβρ. κιδδούζ χα-σέμ). Ὅλως ἀντίθετος πρὸς ταύτην εἶναι ἡ βεβήλωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ (ἐβρ. χιλ-λούλ χα-σέμ), ἥτις καὶ συνιστᾷ τὸν πραγματικὸν χαρακτήρα τῆς ἁμαρτίας. Ὁ ἀποβλέπων εἰς καθαγιασιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ προβαίνει ἐν σεμνότητι (ἐβρ. ἴσενι' οὔθ) καὶ μετριοφροσύνῃ (ἐβρ. 'αναβά) εἰς ἀγαθοεργίαν (ἐβρ. γεμιλούθ χασαδίμ = ἀσκήσεις ἀγαθοεργίας, ἐκτέλεισις ἀγαθῶν ἔργων), τιμῶν τοὺς ἰδίους αὐτοῦ γονεῖς (ἐβρ. ριββούδ 'αβ βα'έμ = τιμὴ πατρός καὶ μητρός), παρέχων φιλοξενίαν (ἐβρ. χαχνασάθ 'ωρεχίμ = εἰσδοχὴ ὁδοιπόρων ἢ ξένων, πρβ. τὴν ἑλλην. φράσιν «εἰσδοχαὶ δόμων» = φιλόξενος οἶκος), ἐπίσκε-πτόμενος ἀσθενεῖς (ἐβρ. βικκούρ χαλίμ = ἐπίσκεψις ἀσθενῶν), προπέμπων νεκρούς (ἐβρ. χαλβαγιαθ χα-μέθ = συνοδεία ἢ συνόδουσις ἢ προπομπὴ τοῦ νεκροῦ) καὶ διάγων ὑποδειγματικῶς ἐν κοινωνίᾳ προηγμένη διὰ παραμονίμων ἠθικῶν ἀρχῶν (ἐβρ. δέρεχ 'έρετζ = καλὴ διαγωγή).

Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας δὲ βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ στηρίζεται ὁ Ἰουδαϊσμός τὴν περὶ ἁμοιβῆς καὶ τιμωρίας διδασκαλίαν του

(ἐβρ. ἰσχυρὸν β' αὐνέζ = ἀμοιβή καὶ τιμωρία)¹¹. Δεδομένου δηλ. ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ ὁ Θεὸς δίκαιος, δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ὅτι αἱ μὲν ἀγαθαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἀμείβονται, αἱ δὲ κακαὶ τιμωροῦνται. Ἀλλὰς λέξεσιν ἡ ἠθικὴ τάξις, ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, ἐπάγει ἀνταπόδοσιν. Τὸ τὴν πίστιν ἐνίοτε ἐπισκιάζον πρόβλημα τῆς ἀναξιοπαθείας τοῦ εὐσεβοῦς καὶ τῆς εὐμερίας τοῦ ἀσεβοῦς, γνωστόν ἐκ τῆς φιλοσοφίας ὡς πρόβλημα τῆς θεοδικίας, ἀντιμετωπίζεται ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ διὰ τῆς στερρᾶς πεποιθήσεως, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἔργα των λαμβάνουν δικαίαν ἀντιπαροχὴν, ἥς ὁ τρόπος καὶ ὁ χρόνος ὁρίζονται κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ¹².

Κατὰ τὴν ραββινικὴν παράδοσιν καὶ οἱ ἐκτός τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἄνθρωποι δύνανται νὰ εὗρουν δικαίωσιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐάν τηροῦν τὰς λεγόμενας ἐντολὰς τοῦ Νώαχ (Ο' Νώε). Αὗται, ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν, ἐξάγονται ἐξηγητικῶς ἐκ θείων ἀξιώσεων, ἀπευθυνομένων πρὸς τὸν Ἀδάμ¹³ καὶ τὸν Νώε¹⁴, τ.ἐ. πρὸς τοὺς προγεννητορας ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ οὗτοι ἔχουν χαρακτῆρα γενικόν. Καὶ διὰ μὲν τῶν ἐξ πρώτων ἀπαγορεύονται κατὰ σειρὰν ἡ εἰδωλολατρεία, ἡ βλασφημία, ὁ φόνος, ἡ αἰμομιξία, ἡ κλοπή, ἡ βρῶσις μέλους ἀποσπασθέντος ἐκ ζώντος ζώου, διὰ δὲ τῆς ἐβδόμης ἀξιοῦται ἡ θέσπισις νομικοῦ συστήματος πρὸς ἀπονομὴν δικαιοσύνης¹⁵. Ἀπασαι, πλὴν τῆς τελευταίας εἶναι ἀπαγορευτικά. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ τελευταία ἐρμηνεύεται ὡς ἐπιβάλλουσα τὰς προηγουμένας τῆς ἑξ¹⁶.

Νεώτεροι ἰουδαῖοι λόγιοι, ὡς ὁ Μωϋσῆς Mendelssohn (1729 — 1786) καὶ ὁ Χέρμαν Cohen (1842 — 1918) ἐξαίρουν τὴν σημασίαν τῆς νωαχικῆς ιδέας ὡς λογικῆς καὶ ἠθικῆς κοινῆς βάσεως τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ βλέπουν τὸν Νώε ὡς σύμβολον τῆς ἐνότητος καὶ διαιωνίσεως τῆς ἀνθρωπότητος¹⁷. Διχογνωμία δ' ὑπάρχει ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐάν ἐν τῷ τελευταίῳ σταδίῳ τῆς ἡ ἀνθρωπότης θά συμπεριλαμβάνῃ τὸν τε ἰουδαϊσμὸν καὶ τὸν νωαχιδισμόν (τούς νωαχίδας, τ.ἐ. τοὺς τηρητάς τῶν ἐντολῶν τοῦ Νώε) ἢ ἐάν ὁ νωαχιδισμὸς θά εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον προστάδιον τῆς παγκοσμιότητος ὁλοκλήρου τῆς Τωρᾶ¹⁸. Ὁ Aime Pallier (1875 — 1949), τῇ ὑποδείξει τοῦ διδασκάλου του ραββὶ E. Benamozegh, ἠσπάσθη τὸν νωαχιδισμόν ἄνευ περαιτέρω τυπικῆς μεταστροφῆς εἰς τὸν ἰουδαϊσμόν.

[Ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. **ἈΘ. Χαστούπης** (1919) σπούδασε στὴν Ἀθήνα καὶ στὶς Η.Π.Α. εἰδικευθεὶς στὴ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία. Διετέλεσε κατ' ἐπανάληψιν Κοσμητὴρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἔργα του: «Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς Ράς Σάμρα», «Τὸ φιλολογικόν πρόβλημα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱερεμίου», «Ἡ ἐν τοῖς Κουμρανικοῖς χειρογράφοις τάξις τῆς ὁμηγύρεως» κ.ά.

Τὸ δημοσιεύμενον κείμενό του εἶναι ἀπὸ τῆς μελέτης τοῦ **Διδακκαλίου τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ** (Ἀθήνα, 1979 σελ. 39 — 43).

1. M. Lazarus, *Ethik des Judentums*, 1898 — 1911 (2 τόμοι) ἄγγλ. μετάφρ. ὑπὸ Henrietta Szold, *The Ethics of Judaism*, τόμοι 2, Philadelphia 1901. — I. Mattuck, *Jewish Ethics*, London 1953.

2. S. Mowinkel, *Le decalogue*, Strassburg 1927. — H.H. Rowley, *Moses and the Decalogue*, *Bulletin of the John Rylands Library* 34 (1951), σ. 81 ἐξ. — N.H. Tur-Sinai, *Ha-Lashon ve-ha-Sefer*, τόμ. 2, 1955, σ. 54 ἐξ. — S. Goldman, *The Book of Human Destiny*, τόμ. 3, 1958, σ. 534 ἐξ. — Ed. Nielsen, *Die Zehn Gebote*, Copenhagen 1965. — J.J. Stamm / M.E. Andrew, *The Ten Commandments in Recent Research*, 1967.

3. F. Thudichum, *Geschichte des Eides*, 1911. — J. Pedersen, *Der Eid bei den Semiten*, Strassburg 1916. — T. Bernfeld, *Eid und Geluebde nach Talmud und Schulchan Aruch*, 1930.

4. M. Jung, *Jewish Law of Theft*, 1929.

5. Δευτ. 6,5.

Προσευχολόγια τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος¹

Ἡ ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὸ λειτουργικὸ καὶ τὰ λατρευτικὰ ἔθιμα τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, καθόσον στὴ διάρκεια τῆς μακρόχρονης Ἑβραϊκῆς παρουσίας στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρον ἀναπτύχθηκαν κεῖλῶτ² μὲ ποικίλη γεωγραφικὴ προέλευση, ἀνάλογα μὲ τὸν χῶρον καταγωγῆς τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν τους. Κάθε κεῖλῶτ διεφύλαξε μὲ ζῆλο τὰ ἰδιαίτερα ἥθη καὶ ἔθιμά του καὶ παρέμεινε πιστὸ στὶς λατρευτικὰ παραδόσεις καὶ τίς συνήθειες τῆς γενετέρας του.

Στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνα ὑπῆρχε οὐσιαστικὰ, ἓνα ἐνιαῖο λατρευτικὸ τυπικὸ — αὐτὸ τῶν Ἑλληνοφώνων Ρωμανιωτῶν³. Μετὰ τὴν ἀφίξη, ὅμως, τῶν ἐκδιωχθέντων Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, τὴν Πορτογαλία καὶ ἄλλες χώρες, ἐγκαθιδρύθηκαν διάφορες κεῖλῶτ πού ἀκολούθησαν τὸ τυπικὸ τῆς γενετέρας τους. Πολλὲς κεῖλῶτ μάλιστα ἐξέδωσαν τὰ δικά τους προσευ-



Ἐξώφυλλο τοῦ προσευχολόγου «Σέντερ Τεφιλότ» κατὰ τὸ Ρωμανιώτικο Τυπικὸ (Βενετία, 1479).

6. Λευϊτ. 19,18.

7. Λουκ. 10,27.

8. R. Mach, *Der Zaddik in Talmud und Midrasch*, 1957.

9. J. Abelson, *Immanence of God in Rabbinic Theology*, 1909.

10. A. Buechler, *Studies in Sin and Atonement*, 1928. — C.R. Smith, *The Biblical Doctrine of Sin*, 1953. — A.I. Kook, *Orot ha-Teshuvah*, 1905⁵ ἄγγλ. μετάφρασις: *Philosophy of Repentance*, 1968.

11. A. Marmorstein, *The Doctrine of Merits in Old Rabbinical Literature*, 1920.

12. F.A. Rothschild, *Between God and Man*, 1959, σ. 191 ἐξ.

13. Γεν. 2,16.

14. Γεν. ραββᾶ 4, Σανχεδρίν 56b.

15. Τωσεφτό' Αβωδά ζαρά 8,4. Σανχεδρίν 56a.

16. Μωϋσῆως, Μαϊμονίδου, Μισθνέ Θωρά, Μελαχίμ 9,1.

17. H. Cohen, *Religion der Vernunft*, 1929, σ. 135 ἐξ., 293 ἐξ., 381 γ.

18. Ἰακμόυδ ἱεροσ., Ἀβωδά ζαρά 2,1.

χολόγια, όπου απεικονίζονται τά ιδιαίτερα λατρευτικά τους έθιμα.

Ἐξαιτίας τοῦ κατὰ πολὺ ὑπερέτερου ἀριθμοῦ τῶν νεοαφιχθέντων Ἰσραηλιτῶν ἔναντι τῶν μελῶν τῶν Κοινοτήτων ποῦ ἤδη ὑπῆρχαν σέ διάφορες Ἑλληνικές πόλεις, καί εἰδικότερα στή Θεσσαλονίκη, δέν τήρηθηκε στήν προκειμένη περίπτωση τὸ κανόνας ὅτι, «τὸ τ ο π ι κ ὸ ἔ θ ι μ ο» ἀποτελεῖ νόμο, ποῦ ἡ ἐφαρμογή καὶ τήρησίς του ἐπιβάλλεται ἀπὸ κάθε νεοφερμένο μέλος. Ἀπεναντίας, κάθε κ α α λ θεωρήθηκε σάν μιά ἀνεξάρτητη πολιτεία. Ὅπως ἀποτελεῖ ἀναφαίρετο δικαίωμα τοῦ ἀτόμου νά κατοικήσει σέ μιά πόλη ἢ νά ἀποχωρήσει ἀπ’ αὐτή, ἔτσι κάθε ἀτομο μποροῦσε ν’ ἀνήκει στὸ κ α α λ ποῦ ἐπιθυμοῦσε.

Ἡ Στίς Γνωμοδοτήσεις¹ τοῦ Θεσσαλονικέα Ραββίνου Σεμουέλ ντὶ Μεδίν διαβαζόμαστε γιὰ ἕνα ἐρώτημα ποῦ τοῦ ἐτέθη χητικὰ μὲν ἄτομο, ποῦ ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμία να ἀποχωρήσει ἀπὸ τὸ κάλ των Σισιλιάνων² καὶ να υιοθετήσῃ τὸ ἰσπανικὸ λειτουργικὸ τυπικὸ γιὰτὶ, ἀφ' ἐνός μὲν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀρέσκειται σ' αὐτὰ τὰ ἔθιμα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν προσεχολόγια σύμφωνα μὲν τὸ Σισιλιανικὸ τυπικὸ, ἡ δὲ πλειοψηφία τῶν χαζανίμ³ δὲν γνωρίζει να προσεῦχεται βάσῃ τοῦ τυπικοῦ αὐτοῦ. Στῇ γνωμοδότησὶ τοῦ ὁ Ραββίνος Σεμουέλ ντὶ Μεδίν ἀποφάνθηκε, ὅτι κάθε συναγωγὴ θεωρεῖται σάν μιά ἀνεξάρτητὴ πολιτεία καὶ κανέναν δὲν μπορούμε να ὑποχρεώσουμε να κατοικήσῃ ἐντός τῶν τεχνῶν τῆς⁴ τουναντίον, εἶναι δικαίωμα τοῦ καθενὸς να ἀποχωρήσῃ ἀπὸ αὐτῇ, ἂν τὸ ἐπιθυμῇ.

Περισσότερο από κάθε άλλη Κοινότητα, η Θεσσαλονίκη διεφύλαξε την ανεξαρτησία των διαφόρων κείλων. Ακόμη και μέχρι της μεγάλης καταστροφής του Όλοκαυτώματος, υπήρχαν συναγωγές που ακολουθούσαν διαφορετικά τυπικά.

Μαχζόρ⁷ Ρωμάνια

Τό ἀρχαιότερο τυπικό στήν Ἑλλάδα εἶναι αὐτό πού ἀκολουθεῖ τὰ ἔθιμα τῶν Ῥωμανιωτῶν. Ἐκτός ἀπό τήν ὁλοκληρωμένη ἔκδοσή του προσευχολογίου αὐτοῦ, στή διάρκεια τοῦ χρόνου τυπώθηκαν διάφορα συμπληρωματικά προσευχτήρια πού ἀφορούσαν τίς εἰδικές προσευχές γιά διάφορες ἐπετείες καί μικρές γιορτές ἢ νηστείες. Σέ ἓνα παρόμοιο ἔντυπο, μέ τίτλο « Μ ο υ σ α ὀ τ Ἑ λ » πού ἀναφέρεται στή λειτουργία τοῦ Ὁ σ σ α ν Ἄ ρ α μ π ἱ, διαβάζουμε στόν πρόλογο: «... τοῦτο συνέταξε ἐγώ, Γιο σέ φ μ π ἑ ν

מושיעו אל

[illegible]

Τό προσευχητάριο
«Μουσαότ Έλ» τοῦ
Γιοσέφ Μπέν Άβραάμ
Άκοέν (Έκδοση Κων-
σταντινουπόλεως).

‘Αβραάμ Ἀκοέν, ἀπὸ τοὺς Κερκυραίους Ρωμαντιώτες, βάση παλαιωτάτων πηγῶν...». Τό προσευχητάριο αὐτό ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Ρέινα, χρήρας τοῦ δόξου Γιοσέφ Νασσί, ἄλλοτε ἡγεμόνα τοῦ δουκάτου τῆς Νάβου⁸.

Ὁ Γιοσέφ μὲν Ἀβραάμ Ἀκοέν ἀναφέρει ὅτι γεννήθηκε καὶ ἀνατράφηκε στὴν Κέρκυρα καὶ ὅτι γαλουχήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ἐπιφανεῖς ραββίνους. Μετὰ τὸ δημόσιο κάψιμο τοῦ Ταλμούδ στὴν Βενετία τὸ 1553 καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἀντιεβραϊκά γεγονότα σὲ ὅλη τὴ βενετοκρατία, ἀνα-

χώρησε από τη γενέτειρά του και μετά από μακρόχρονη περιπλάνηση έγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, Ξ-δρα μεγάλης και άθνηρας Κοινότητας. Έδω άσκησε ραββι-σικά καθηκόντα επί έννια χρόνια και άσχολήθηκε μέ τή σύνταξη του «Μουσαότ "Ελ».

Στὴ δευτέρα ἔκδοσιν τοῦ ἴδιου προσευχηταρίου — Βενετία — ὁ Γιοσέφ μπέν Ἀβραάμ Ἀκοέν ἀναφέρει ὅτι, ἐπειδὴ δὲν κατόρθωσε νὰ πουλήσῃ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅλα τὰ ἀντίπαια τοῦ βιβλίου του, ἀναχώρησε γιὰ τὴν πόλιν τῶν Χανίων, ὅπου ὑπῆρχαν Ρωμανιώτικες κεῖλὲτ κι ὅπου διέθεσε ὅλα τὰ ἐναπομείναντα ἀντίπαια τοῦ προσευχηταρίου του. Ἀπὸ τὰ Χανιά πῆγε στὴ Ρόδο, ἀπὸ ὅπου ἀνεχώρησε μὲ πλοῖο γιὰ τὴν πόλιν Σάφεντ, στό Ἑρετς Ἰσραὲλ. Λίγο μετὰ τὸν ἀπόπλου στὴ Ρόδο, τὸ πλοῖο δέχθηκε τὴν ἐπιθεσὴ πειρωτῶν καὶ ὁ Γιοσέφ μπέν Ἀβραάμ Ἀκοέν ἔλασε ὅλα τὰ χρήματα καὶ τὰ βιβλία του. Στὴ Σάφεντ ἐξέδωσε ἓνα καινούργιο ἔργο, πάλι ἐπὶ λειτουργικοῦ θέματος: «Τάμ Λεμουσσάφ Τακανά Σαμπάτ» («Πραγματεία γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς προσευχῆς Μουσαφ κατὰ τὰ Σάββατα»).

Μαχζόρ 'Ιτάλια ή 'Ιταλικό Τυπικό

Στή Θεσσαλονίκη υπήρχαν δύο κείλोट πού ἀποκαλούντο Ἰταλικές: « Ἰτάλια Γιασάν » (Παλαιά Ἰταλική συναγωγή) καί, « Ἰτάλια Χαντάς » (Νέα Ἰταλική συναγωγή). Τό τυπικό τῶν συναγωγῶν αὐτῶν ἀκολουθοῦσε ἐκεῖ τοῦ προσευχολογίου τῆς Ρώμης. Κατά πᾶσαν



Ἐξώφυλλο προσευχο-
λογίου κατὰ τὸ Ἰταλικό
Τυπικό, (Θεσσαλονίκη,
1871).

στην αρχή χρησιμοποιούσαν προσευχολόγια από την Ίτα-
λία, αλλά με την πάροδο του χρόνου καί εξαιτίας της έμφα-
σίσεως όρισμένων διαφορών, εξέδωσαν στή Θεσσαλονίκη
τό δικό τους προσευχολόγιο.

Τοῦ προσευχολογίου αὐτοῦ γνωρίζουμε διάφορες ἐκδόσεις, ὅπως:

- α) Μαχζόρ για τό Ρώς Άσσανά, τό Κιπούρ καί τό Σουκότ – Θεσσαλονίκη 1871. Ή έκτύπωσις ἔγινε στό τυπογραφεῖο τοῦ Σααδά Λευή.
- β) Μαχζόρ γιά τό Σάββατα, τό Πέσαχ καί τό Σαβουώτ – ἔκδοση τοῦ Συλλόγου «Ἐτς Χαζίμ» καί μέ τήν ἐπιμέλεια τῶν: Γιοσέφ Μπαρούχ, Χαΐμ μπέν Γιοσέφ Μπαρούχ καί Δαυίδ Γαγουέλ. Θεσσαλονίκη, 1885.
- γ) Μαχζόρ γιά τό Κιπούρ, Θεσσαλονίκη 1927. Ή έκτύπωσις εἶναι γιά τῷ Α. Μπρούδο.

Μαχζόρ Σισσίλια ή Σικελιανό Τυπικό

Δεν μᾶς εἶναι ἐπαρκῶς γνωστό τό τυπικό αὐτό. Ὡπως

φαίνεται επί μακρό χρονικό διάστημα τά μέλη της «σισιλιανικής» συναγωγής χρησιμοποιούσαν χειρόγραφα αντίγραφα προσευχολογίων, τά όποια σήμερα δέν διασώζονται⁹. Δέν γνωρίζουμε επίσης την αρχική καταγωγή των μελών αυτού του κάαλ πού πρωτοεγκαταστάθηκαν στη Σικελία καί εκδιώχθηκαν από εκεί την ίδια εποχή μέ την εκδίωξη των Έβραίων της Ισπανίας. Από την άλλη πλευρά, γνωρίζουμε ότι στην Ελλάδα αρκετές συναγωγές σε διάφορες Κοινότητες άκολούθησαν τό «σισιλιανικό» τυπικό, όπως π.χ. ή συναγωγή του Ραββίνου Γιοσέφ μπέν Έζρα στη Θεσσαλονίκη καί του Ραββίνου Γιοσέφ Φωρμόν στην Πάτρα.

Από τά λίγα υπάρχοντα έντυπα στοιχεία πού άφορούν τό «σισιλιανικό» τυπικό είναι ένα προσευχητάριο γιά τά



Έξωφύλλο του προσευχηταρίου «Σέφερ Όσανότ», (Θεσσαλονίκη, 1756).

ειδικά Σάββατα καί τίς γιορτές μέ τίτλο: «Χιζούνιμ» — Κωνσταντινούπολη 1580, κι ένα προσευχητάριο «Σέφερ Όσανότ» — Θεσσαλονίκη 1756, πού έπιμελήθηκε ό Ραββίνος Βεντούρα Γαβριέλ. Τό τελευταίο έπανεκδόθηκε στην Θεσσαλονίκη τό 1876, μέ τή φροντίδα των: Γιτσακ Μωσέ Χαγουέλ, Γιοσέφ Μωσέ Χαβέρ, Σαμουέλ Σαμαΐ, Χαΐμ Σελομό Άμάρ καί τή συμπράσταση των: Σεμουέλ Ρέβαχ, Σαμπεταΐ Ραζόν, Σαρπεταΐ Ρέβαχ, Μορδεχάϊ Σαμαΐ, Γιοχανάν Χαΐμ Μπετράν, Σελομό Δαυΐδ Άμάρ, Άβραάμ Έζρατί, Γιοσέφ Μωσασέ καί Γεουδά Άμαράτζη.

Μαχζόρ Κόρφου ή Κερκυραϊκό Τυπικό

Δέν γνωρίζουμε πολλά στοιχεία σχετικά μέ τό ιδιαίτερο τυπικό πού αναπτύχθηκε στά πλαίσια της Κοινότητας της Κέρκυρας. Μπορούμε όμως νά υποθέσουμε, σύμφωνα μέ λίγα χειρόγραφα στοιχεία πού διασώζονται, ότι οι Έβραίοι της Κέρκυρας άκολούθησαν βασικά τό «Ρωμανιώτικο» τυπικό.

Ένα πολυτιμότατο χειρόγραφο αντίγραφο του Μαχζόρ Κόρφου φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη Σόκεν στην Ιερουσαλήμ καί φέρει τον α. 22. Είναι γραμμένο τόν 15ο αιώνα καί περιέχει 114 φύλλα. Δέν αναφέρεται στίς τακτικές καί καθιερωμένες προσευχές, αλλά περιέχει «πιγιουτίμ»¹⁰ πού απαγγέλλονταν σε ειδικές τελετές.

Από την Κέρκυρα γνωρίζουμε επίσης ένα δεύτερο προσευχητάριο μέ τίτλο «Σέφερ Λέκετ Άόμερ» — Βενετία 1725, συντάκτης του όποιου φέρεται ό Κερκυραίος Άβραάμ μπέν Έλιγιά ντί Μόρδο.

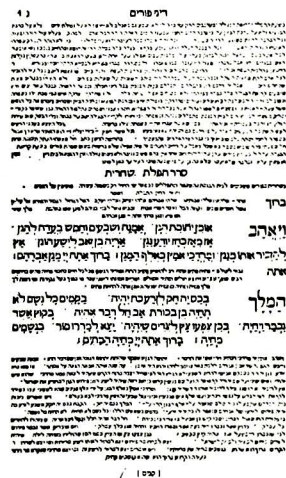
Σέ μεταγενέστερες περιόδους επεκράτησε στην Κέρκυρα, όπως καί στίς περισσότερες Έλληνικές Κοινότητες, τό Ισπανικό προσευχολόγιο μέ αντίστοιχη ελληνική μετάφραση, του Κερκυραίου λόγιου Ίωσήφ Ναχαμούλη.

Η εκτύπωση του προσευχολογίου έγινε στο τυπογραφείο του τελευταίου, πού έφερε την έπωνυμία: «Ό Κοραής». Την έκδοση του προσευχολογίου αυτού συνέδραμε ό Ά. Ίσχακί.

Όπως αναφέρει ό Ί. Ναχαμούλη στον πρόλογο του έργου του, σκοπός του είναι καί ή διάδοση των Έλληνικών γραμμάτων: «Άκολουθών δέ νά καταγινώμαι όπως, κατά τάς άσθενείς μου δυνάμεις, διαδίδω μεταξή των ομοθρήσκων μου την γνώσιν της ήδυφώνου των Έλλήνων γλώσσας, του κυριωτέρου τούτου στοιχείου της Έθνότητος, επεχείρησα την Έλληνικήν μετάφρασιν των Ισραηλτικών Καθημερινών Προσευχών, άς καί εξετύπωσα μετά του έβραϊκού κειμένου». Την νέα αυτή έκδοση του προσευχολογίου ό Ί. Ναχαμούλη αφιερώνει στον διάδοχο Κωνσταντίνο μέ την εύκαιρία των γενεθλίων του στον όποιο άφιέρωσε επίσης καί τό έργο του, έπιγραφόμενου « Έβδ ο μ ά ς τ ω ν π α ι δ ω ν, όπερ σύν τοίς άλλοις περιείχε σύνοτομον ιστορίαν του Έλληνικού έθνους μέχρι των αίσίων Γάμων των Σεπτών Βασιλέων (Γεωργίου Α΄) καί Υμνων Γονέων».

Μαχζόρ Έσκενάζ ή Γερμανικό Τυπικό

Στη Θεσσαλονίκη αναπτύχθηκε αξιόλογη Έσκεναζική παραιοκία, οι ρίζες της όποιας άνάγονται στον 13ο αιώνα. Όταν μέ την πάροδο του χρόνου αύξήθηκαν οι Έσκεναζιμ, άνέκυψε ή ανάγκη γιά την έκδοση του δικού τους προσευχολογίου. Τό Μαχζόρ Έσκενάζ εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη τό 1555. Την έπιμέλεια της έκδόσεως ανέλαβε ό πνευματικός ήγέτης της Έσκεναζικής Συναγωγής, Ραββίνος Βενιαμίν Άλεβή Άσκεναζή, ό όποιος συμπεριέλαβε



Μιά σελίδα του «Μαχζόρ Έσκενάζ» (Θεσσαλονίκη, 1555).

καί τούς κανόνες των λειτουργιών, τούς νόμους των εορτών καί των νηστειών, καί διάφορα σχόλια καί έπεξηγήσεις επί αυτών.

ΤΥΠΙΚΑ ΣΥΝΑΓΩΓΩΝ ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ Μαχζόρ Καστίλια ή Καστιλιάνικο Τυπικό

Τό Μαχζόρ Καστίλια γνωρίζαμε μέχρι πρόσφατα από διάφορες παλιές Ιταλικές εκδόσεις καί από μεταγενέστερες έπανεκδόσεις αυτού των Σεφαραδικών Κοινοτήτων της Ιταλίας, της Κωνσταντινουπόλεως, της Όλλανδίας καί της Άγγλίας, καθώς καί από σύγχρονες εκδόσεις της Θεσσαλονίκης, του 18ου καί του 19ου αιώνα. Τό τυπικό της Καστίλια, όπως καί τά περισσότερα Ισπανικά τυπικά ξεχωρίζουν από τά άλλα τυπικά σε ένα σημείο: έχουν απο-

Πρόσφατα, όμως, ο καθηγητής Sonne ανάκαυσε στην κοινοτική βιβλιοθήκη της Άγκονα, μερικές σελίδες από το προσευχολόγιο «Τεϊλόν Γισραέλ», κατά το τυπικό της Καστίλλης, το οποίο έκδοθηκε στη Θεσσαλονίκη, την 1η Άδάρ του 5529 (1569).

Σχετικά μέ το ιδιαίτερο τυπικό των έκ Πορτογαλίας συναγωγών πληροφορομήσατε από ένα πολυτιμώτατο έντυπο, πού φυλάσσεται σήμερα στήν 'Εθνική Βιβλιοθήκη τής 'Ιερουσαλήμ, καί εκδόθηκε στή Θεσσαλονίκη τό 5618 (1856). Περιέχει διάφορα σιγιοντίμ πού αναγγέλλοντο στή συναγωγή «Πόρτουγκαλ» κατά τήν περίοδο τοῦ Σέφερ - Τορά τά Σάββατα: Σεκαλίμ, Ζαχόρ, Παρά καί 'Αχόδες.

Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ μαχζόρ Καταλῶν στὴ Θεσσαλονίκη ἔγινε τὸ 1527, ὑπὸ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Μωσέ ἐκ τοῦ οἴκου Σοντσίνο καὶ τὴν καθοδήγηση τοῦ Ραββίνου

[קצא]

Ἡ τελευταία ἔκδοσις τοῦ μαχζόρ Καταλῶν στὴ Θεσσαλονίκη ἔγινε ἀρκετὰ πρόσφατα, τὸ 1927 ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἀλμπέρτο Μπροῦδο. Περιλαμβάνει τὶς προσευχὰς γιὰ τὸ Ρῶς - Ἀσσανά καὶ τὸ Κιπούρ.

Ἡ πρώτη ἔκδοσις αὐτοῦ τοῦ προσευχολογίου ἔγινε δύο χρόνια μετὰ τὴν ἀ' ἔκδοσιν τοῦ μαχθρὸν Καταλῶν, δηλαδὴ τὸ 1529. Ταῦτα αὐτὰ τυπικὰ παρουσιάζουν μικρὰς διαφορὰς, ὅπως π.χ. στὴ Ἀμιντὰ Σαχρίτ τοῦ Ρῶς - Ἀσσανά. Καὶ τὸ μαχθρὸν Ἀραγκὼν περιέχει μόνο τὶς προσευχὰς τοῦ Ρῶς - Ἀσσανά καὶ τοῦ Κιουρῦ. Ἐνα μέρος τοῦ προσευχο-



Ἡ δεύτερη ἔκδοση τοῦ μαχζόρ Ἀραγκόν ἐμφανίζεται πολύ μεταγενέστερα, στὰ 1804.

Κλείνοντας την ιστορική αναδρομή των διαφόρων προσευχολογιών που κατά καιρούς εκδόθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν στις συναγωγές των Ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδας θεωροῦμε ἐπιβεβλημένη τὴν ἀναφορά σὲ τρεῖς σύγχρονες ἐκδόσεις:

Τό 1973 ή Ι.Κ. Θεσσαλονίκης ανάπτυωσε τό «Σιντούρ Σααρέ Τεφιλά». Στήν παρουσίαση τής νέας αὐτῆς ἐκδόσεως διαβάσουμε ὅτι, ή ἐκδόση τοῦ 1941 «ἔπῃρξεν τό πρῶτο αὐτοῖον θρησκευτικόν βιβλίον τοῦ ὁποῖου ἐξυτηλωθή πρό τοῦ ναζιστικοῦ διωγμοῦ τῆς μεγάλης καί ιστορικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης... Θεωροῦμεν καθήκον μας νά ἐξάρωμεν τήν ἐπαινετήν αὐτήν πρωτοβουλίαν τῆς Ἐπιτροπῆς Συναγωγῶν καθῶς καί τοῦ Λειτουργοῦ τῆς Συναγωγῆς κ. Μ. Χαλεγόνά, ὅστις ἐπεμελήθη τῆς ἀνατυπώσεως. Τό παρόν προσευχητάριον ἀφιέρωνομε εἰς τήν μνήμην τῶν ἀείδωτων Ραββίνων τῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης».

Τό 1969 ἐξεδόθη στήν Ἀθήνα ἀπό τόν Ἀσέρ Ραφαήλ Μωῦσῃ τό «Προσευχολόγιον τῆς Ἡμέρας τοῦ Ἑξιλασμοῦ», κατὰ τόν Σεφαραδικό ρυθμό Θεσσαλονίκης. Τό προσευχολόγιον περιέχει τό Ἑβραϊκό κείμενο καί παράλληλα, κατὰ σελίδα, μετάφραση ἐκ νεοελληνικῆ γλώσσης, καθὼς καί μιᾷ ἐκτεταμένη ἱστορικῇ καί ἐπεξηγηματικῇ εἰσαγωγῇ τοῦ μεταφραστοῦ. Στό τέλος τοῦ προσευχολογίου παρατίθεται ὑπό μορφή προσθήκης, τό «Εὐχολόγιον Ἱεροτελεστίας Ἰουδαϊκοῦ Γάμου», μέ προεισαγωγικὰς ἐπεξηγήσεις καί μετάφραση τοῦ Γαμικοῦ Συμφώνου (Κεντούμπλ).

Το 1974 το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο εξέδωσε το προσευχολόγιο «Σασρέ Τεφίλα», με αντίστοιχη Έλληνι-

«Σήματα Ντροπής»

Τα σήματα ή οι χαρακτηριστικές ένδυμασίες για την αναγνώριση των Εβραίων, δέν αποτελούν Ναζιστική καινοτομία. Ήδη, στά 717, ό Μουσουλμάνος Χαλίφης Όμάρ ό Β΄, έθέσπισε όπως οι Χριστιανοί ύπηκοοί του φορούν ένα ρούχο υπό μορφή γουρουνιού, οι δέ Έβραίοι ένα σήμα μέ την μορφή του γαϊδάρου, όπως έπίσης κίτρινες ζώνες καί είδικά καπέλα.

Η τακτική αυτή πέρασε στην Χριστιανική Εύρώπη στίς άρχές του 12ου αιώνα, γιά νά διαχωρίσει τούς Έβραίους άπό τούς Σαρακηνούς. Στήν Άγγλία ό βασιλιάς Έδουάρδος ό Α΄ διέταξε τούς Έβραίους νά φέρουν έπί του σημείου τής καρδιάς ένα σήμα σέ κίτρινο ταφτά, μήκους έξι δάκτυλα καί πλάτους τρία, πού άπεικόνιζε τίς Πλάκες του Νόμου.

Στήν Ίσπανία, τή Γαλλία, τήν Ίταλία καί τήν Άγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, άπαιτείτο άπό τούς Έβραίους νά φέρουν ποικίλα «Σήματα τής Ντροπής», διαφόρων μορφών καί χρωμάτων. Πολλά ήσαν κυκλικά

Όταν ό Ναπολέων έθεσε τό 1797, εκτός νόμου τά γκέττο στην Ίταλία, καταργήθηκαν τά τελευταία κίτρινα σήματα στην Εύρώπη.

Μέχρι την κατάκτηση τής Πολωνίας, οι Ναζί δέν άπαιτούσαν άπό τούς Έβραίους νά φέρουν διακριτικά σήματα. Η πρώτη διάταξη γιά νά φέρουν ένα σήμα

κή μετάφραση των προσευχών τής όποίας έπιλήφθηκαν ό Ραββίνος Ίσαάκ Μιλάν καί ό Έβραιοδιάσκαλος κ. Ίακώβ Φελούς. Τό προσευχολόγιο αυτό «Αφιερούται είς την μνήμην των 67.000 άδελφών μας, Έλλήνων Ίσραηλιτών άθώων θυμάτων του ναζισμού, μέρος των 6 έκατομμυρίων τραγικών τέκνων του Εύρωπαϊκού Έβραϊσμού».

Η.Σ.

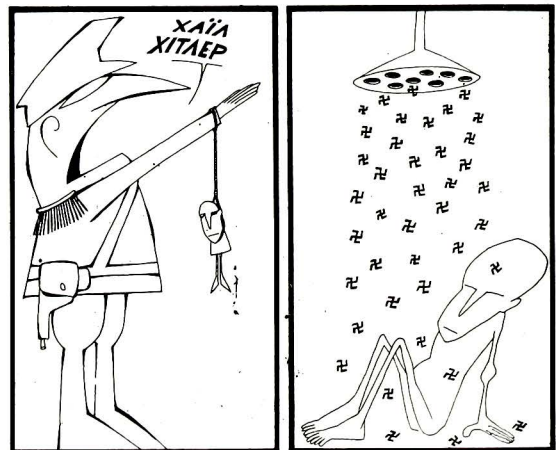
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Τά περισσότερα στοιχεία έχουν άντληθεί άπό την πραγματεία του Daniel Goldschmit πού δημοσιεύθηκε στην έπετηρίδα του Ίνστιτούτου Μπέν - Τσβή, «Σεφουνότ», τόμος 13ος, Ίερουσαλήμ 1971 - 1978.
2. Συναγωγές: ένικός κά αλ. Η χρήση του όρου αυτού είναι συνηθέστερος μεταξύ των Σεφαραδίου.
3. Έτσι άποκαλείται ό άρχικός Έβραϊκός πληθυσμός των Βαλκανίων καί τής Μικράς Άσίας κατά τή Βυζαντινή περίοδο.
4. Είναι ή άπόδοση του όρου: «Σεελότ Ούτσουβότ», κυριολεκτικά: «έρωταποκρίσεις» ή «Responsa».
5. Έξεβραϊσμένη άπόδοση του όνόματος των Σικελιανών.
6. Ίερουργοί, ψάλτες.
7. Προσευχολόγιο γιά τίς Έορτές, σέ άντίθεση μέ τόν όρο «Σιντούρ», πού άναφέρεται στά προσευχολόγια των καθμερινών προσευχών καί του Σαββάτου.
8. 16ο αιώνα.
9. Η ύπόθεση αυτή ένισχύεται κι άπό τό άναφερόμενο περιστατικό στίς Γνωμοδοτήσεις του Ραββίνου Σεμουέλ ντι Μεδίνη, πού μνημονεύσαμε παραπάνω.
10. Λειτουργικοί ύμνοι: ό όρος προέρχεται άπό τήν Έλληνική λέξη «ποίησης».



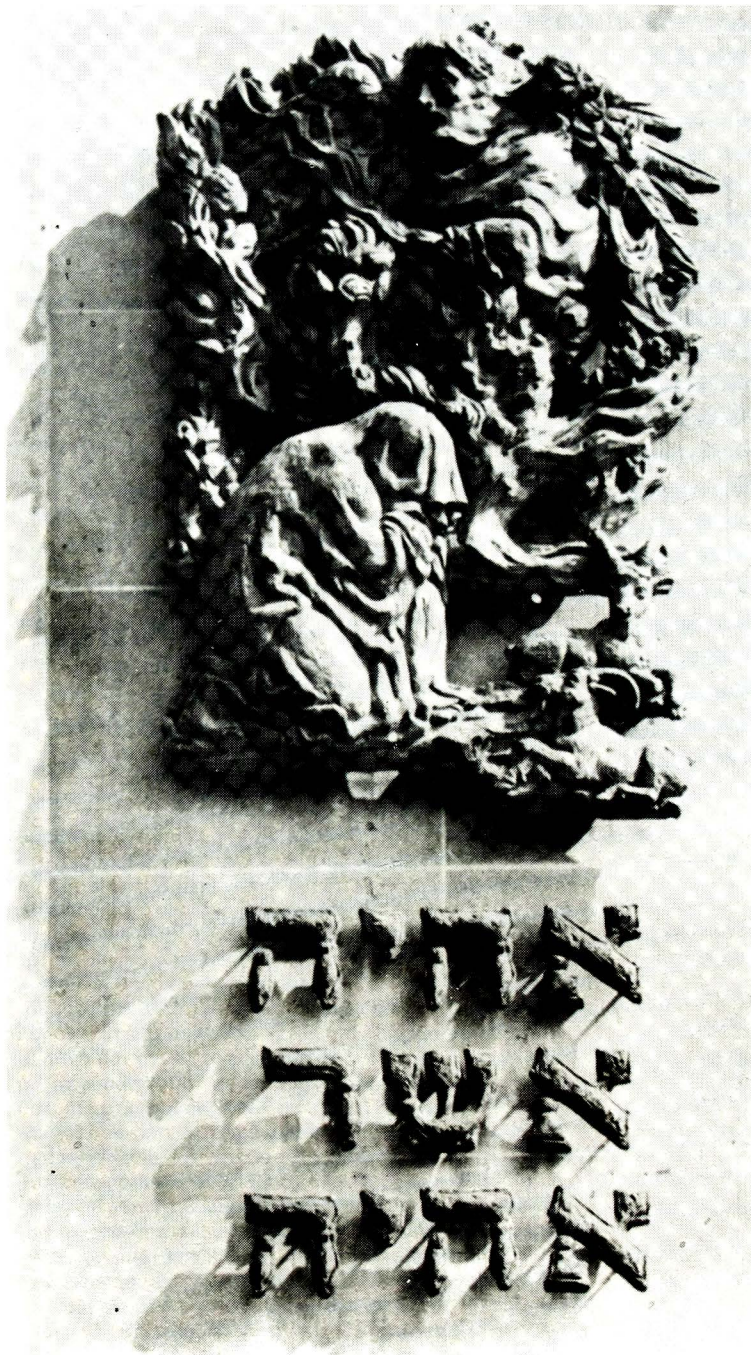
εκδόθηκε άπό τόν Γερμανό ήγέτη στην Πολωνία Wloclawek, τό 1939.

Η τακτική αυτή επέκτάθηκε σε όλη τή Γερμανοκρατούμενη Εύρώπη καί στην ίδια τή Γερμανία κατέστη νόμος τό 1941. Τά σχήματα του σήματος έποίκιλαν: άλλοτε ήταν ένα κίτρινο Άστέρι του Δαυίδ, πού έφερε στό κέντρο τό ψηφίο «J» ή τή λέξη «Jude» (τή γερμανική λέξη γιά τό «Έβραϊός») ένα άσπρο περιβραχιόνιο μέ ένα γαλάζιο Άστρο του Δαυίδ ή ένα κίτρινο περιβραχιόνιο. Τά γράμματα έπί των σημάτων άπεικόνιζαν γελοίες Έβραϊκές μορφές. Παιδιά άνω των 6 έτών ύποχρεούντο νά φέρουν τό σήμα.



[Σκίτσα του ΚΥΡ, άπό τό περιοδικό «Έπίκαιρα», 10.2.1983].

Σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα στην Ίερουσαλήμ



Ο Μωυσής μπροστά στην «Καίόμενη Βάτο» — Μπρούτζινο γλυπτό του Μίλτον Χόρν.
Τα κειμήλια κάτω γράφει: «Έγιέ Άσέρ Έγιέρ» — «Εγώ είμαι ο Ών». (Εξοδός (3:14).

‘Η παλαιότερη αναφορά στον «Γιαχβέ» (στά εβραϊκά «Θεός»), πού έγινε γνωστή ως σήμερα, είναι χαραγμένη πάνω σέ άσημένιο φυλακτό του 7ου αϊ. π.Χ. και άνακαλύφθηκε από Ίσραηλινό αρχαιολόγο, στή διάρκεια άνασκαφών στήν παλαιά πόλη τής Ίερουσαλήμ.

‘Η άνακάλυψη έγινε πρίν από χρόνια αλλά άνακοινώθηκε, πρόσφατα από τόν ίδιο τόν αρχαιολόγο Γκαμπριέλ Μπαρκάι, σέ διάλεξη του στήν Ίερουσαλήμ.

Τό άσημένιο φυλακτό, άνακαλύφθηκε σ’ έναν υπόγειο θολωτό τάφο, τόν πρώτο αυτού του είδους πού βρέθηκε άθικτος κατά τίς άνασκαφές στο δυτικό τμήμα τής Ίερουσαλήμ, σ’ ένα λόφο, άπέναντι από τό όρος Σιών, κοντά στήν άγγλικανική έκκλησία του ‘Αγίου ‘Ανδρέα.

Πάνω στο φυλακτό, είναι χαραγμένα τά ψηφία Χέ Βά, Χέ (Γιαχβέ ή ‘Ιεχβάς) τά όποια άποκαλύφθηκαν μέ τή βοήθεια τής σύγχρονης τεχνολογίας. Αυτός ήταν και ένας άπ’ τούς λόγους πού τό αρχαιολογικό εύρημα δέν παρουσιάσθηκε δημόσια ως τώρα, πού συνεχιζόνταν οι έργασίες γιά τήν άποκάλυψη τής έγγραφής.

Μαζί μέ τό φυλακτό βρέθηκε, έκτός των άλλων άντικειμένων, και τό παλαιότερο νόμισμα πού άνακαλύφθηκε ως τώρα στήν περιοχή ένα νόμισμα του 6ου αϊ. π.Χ., από τήν νήσο Κώ.

‘Όπως διευκρίνησε ό κ. Μπαρκάι, είναι ή πρώτη φορά ύστερα από 158 χρόνια πού άνακαλύπτεται στήν περιοχή τής Ίερουσαλήμ έγγραφή άναφορά του έβραϊκού όνόματος του Θεού.

Τό γεγονός ότι ποτέ δέν είχαν άνακαλυφθεί στο παρελθόν ύπιγραφές πού έφεραν τό όνομα του Θεού στα έβραϊκά, ύπογράμμισε ό κ. Μπαρκάι, όφείλεται στο ότι άναγραφόταν συνήθως σέ πάπυρους και σχεδόν ποτέ στήν πέτρα ή άλλα άφθαρτα ύλικά.

Σέ δηλώσεις του προς τήν έφημερίδα «Τζερουζαλέμ Πόστ» ό κ. Μπαρκάι τόνισε ότι προτίμησε νά είναι πολύ διακριτικός στο θέμα των άνασκαφών, γιά νά μήν προκαλέσει τήν όργή των φανατικών ύπερροθoδόξων κύκλων, οι όποιοι καταδικάζουν τίς άνασκαφές σέ τοποθεσίες, όπου, σύμφωνα μ’ αυτούς, είναι δυνατόν νά ύπάρχουν τάφοι.

Αυτός είναι και ό σημαντικότερος, ίσως λόγος πού καθυστερούν οι άνασκαφές στήν πλούσια σέ Ιστορία Ίερουσαλήμ, καθώς οι φανατικοί Ίσραηλίτες πού έχουν δημιουργήσει επανειλημμένα ταραχές, φοβούμενοι ότι οι έρευνες θα όδηγήσουν στήν άνεύρεση του Ναού του Σολομώντος, όπου, κατά τήν θρησκευτική παράδοση, βρίσκεται ή Κιβωτός πού μέ τήν μυστηριώδη (και θεόπνευστη) δύναμη της, προκάλεσε τήν κατάρρευση των τειχών τής Ίεριχούς.



Ὁ Φίλων καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια

Ὁ Ἰουδαῖος πὺν σκεπτόταν
καὶ μιλοῦσε ἑλληνικά. Ἡ
ἐκλεπτυσμένη πόλη, μὲ τὸν
ιδιότυπο πολιτισμό της.
Εἰδυλλιακὲς εἰκόνες. Μιὰ
ἀποστολὴ στὸν Καλιγούλα
καὶ οἱ ἀπρόοπτες συνέπειες
τῆς δολοφονίας του.
Ἀγρίππας καὶ Ἡρωδιάδα.

Ἡ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. χωριζόταν σὲ πέντε συνοικίες. Κάθε μία εἶχε τὸ ὄνομα ἑνὸς γράμματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Τὸ Δέλτα ἦταν ἡ συνοικία τῶν Ἑβραίων· εἶχε περίπου 100.000 ψυχές, τὸ ἓνα πέμπτο δηλαδή τοῦ πληθυσμοῦ.

Δέν θά μιλήσουμε βέβαια γιὰ «γκέτο» μέ τῆ σημερινῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, οὔτε γιὰ τὴν ἀπομόνωση καὶ τὴν ἀθλιότητα πού ἡ λέξη αὐτὴ δηλώνει σήμερα. Ἡ κοινότητα τῶν Ἑβραίων ἦταν πλούσια· πρόσφερε στὴν πόλη μεγάλους κυβερνήτες.

Τίποτα δέν ἔδειχνε στὸν ταξιδιώτη, πού διέσχισε τὴ συνοικία τοῦ Δέλτα, στὰ ἀνατολικά τῆς Πόλης, ὅτι βρισκόταν στὴν ἑβραϊκὴ συνοικία, ἐκτός ἀπὸ τὰ ἄστρα τοῦ Δαυὶδ καὶ τὶς ἐπτάφωτες λυχνίες πού ἦταν σκαλισμένες στὰ ἀνώφλια τῶν σπιτιῶν. Ὑπῆρχαν ἀκόμη ὀρισμένα κτίρια, πού μόνο μερικές λεπτομέρειες τὰ ἔκαναν νά ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς ναοὺς· οἱ συναγωγές.

Συχνά, οἱ οἴκοι αὐτοὶ τῆς προσευχῆς εἶχαν κῆπο γύρω - γύρω. Ἐκεῖ οἱ Ἑβραῖοι καλλιεργοῦσαν ἐλιές, συκιές, ροδοδάφνες καὶ ἄλλα βιβλικὰ φυτὰ, πού θύμιζαν στοὺς ἐξόριστους — πρὶν ἀπὸ πολλές γενιές — τὴ μητέρα πατρίδα...

Γύρω ἀπὸ τὸν κῆπο ὑπῆρχε μιὰ στοά. Τὶς ζεστές μέρες τοῦ καλοκαιριοῦ, ἓνας ραββῖνος κυκλοφοροῦσε κάτω ἀπὸ τοὺς θόλους καὶ τὶς καμάρες καὶ δίδασκε στοὺς νέους τὸ νόημα τῶν Γραφῶν. Τοὺς μιλοῦσε ἑλληνικά. Μιλοῦσαν ἑλληνικά σ' αὐτὴ τὴ ρωμαϊκὴ Αἴγυπτο, κληρονομιά τοῦ Με-

γάλου Ἀλεξάνδρου· κι ἀκόμη «σκέπτονταν ἑλληνικά», ἔ-
στω κι ἂν ἦταν πιστοὶ Ἑβραῖοι. Αὐτὴ ἡ βαθιὰ ἔνωση ἑβραϊ-
κοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐκφράζεται θαυμάσια στὸ
ἔργο τοῦ Φίλωνα, ἑνὸς Ἑβραίου πού ὑπῆρξε, περισσότερο
ἀπὸ κάθε ἄλλον «ἐπιδεκτικός» στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

Τὸ σύστημα τοῦ Φίλωνα ἦταν αὐτὸ πού ὀνομάζουμε
σήμερα «ἀπομυθοποίηση». Παρουσίαζε τὶς διηγήσεις τῆς
Παλαιᾶς Διαθήκης — ἰδιαίτερα τὶς λιγότερο ἀληθοφανεῖς —
ὄχι σάν γεγονότα πραγματικά, ἱστορικά, ἀλλὰ σάν συμβο-
λισμούς, πού πρέπει νά ἀνακαλύψουμε τὸ μυστικὸ νόημά
τους. Ἐτσι, ἡ Κιβωτός τοῦ Νῶε εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώ-
πινου σώματος· ἡ πίσσα πού συνδέει τοὺς ἄρμους τῆς, ἡ
σάρκα, οἱ ἱστοὶ καὶ τὸ περιτόναιο. Καὶ ἡ ἱστορία τοῦ
Ἀβραάμ εἶναι ἐπίσης παραβολή· ὁ πατριάρχης, πού ξεκίνη-
σε ἀπὸ τὴ Χαλδαία γιὰ νά φτάσει στὴν Παλαιστίνη διασχί-
ζοντας τὴν ἔρημο τῆς Συρίας, συμβολίζει τὸν ἀνθρώπο πού
ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν ὁρατὸ κόσμο, ὅπου γεννήθηκε, γιὰ ἔ-
ναν κόσμο πνευματικὸ· ἡ Σάρα, ἡ γυναίκα του ἀπὸ τὴ Βα-
βυλῶνα, πού κουβαλᾷ μαζί του, εἶναι ἡ ἐπιστήμη κλπ. κλπ.

Τὴ μέθοδο τοῦ Φίλωνα χρησιμοποίησαν ἀργότερα οἱ
συγγραφεῖς τοῦ Ταλμούδ (ἱεροῦ βιβλίου τῶν Ἰουδαίων),
ἀλλὰ καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ
Φίλων εἶναι πρωτοπόρος.

Στὴν Ἀλεξάνδρεια τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνα βρίσκεται ἡ νεό-
τητα τοῦ κόσμου.

Ὁ Ρωμαῖος περιηγητὴς καὶ γεωγράφος Στράβων δίνει

μιά θαυμάσια καί πιθανότατα ἀληθινή εἰκόνα τῆς πόλης καί τῶν περιχώρων τῆς. Ἐγκωμιάζει τὴν ἀσύγκριτη τοποθεσία τῆς. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀπλώνεται ἀνάμεσα στὴ θάλασσα καί τὴ λίμνη Σεότριδα καί δεσπόζεται ἀπὸ τὸν περίφημο Φάρο τῆς, αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς Οἰκουμένης, πού ἡ βάση του εἶναι ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο καί τρυπημένη ἀπὸ στοές. Περιγράφει τὸ ἐμπόριο, τὶς βιβλιοθήκες, τὰ σχολεῖα καί τὶς ἡδονές: ἀγόρια καί κορίτσια ἔσχιζαν νερά καναλιῶν γεμάτα ὑδρόβια φυτὰ καί παραδείσια πτηνά... «Ξαπλωμένοι σέ βάρκες σκεπασμένες μέ τέντες, τὶς «θαλαμνοῦς», οἱ νεαροὶ καί οἱ φίλες τους γλιστροῦσαν κάτω ἀπὸ τὰ παχιά φυλλώματα...» Ἡ περιγραφή αὐτὴ θυμίζει μιὰ ζωγραφιὰ τῆς Κλεοπάτρας... Δέν εἶχε περάσει, ἄλλωστε, πολὺς καιρὸς ἀπὸ τότε πού ἡ θαυμάσια γαλέρα τῆς ἐπλεε στὴ λίμνη Σεότριδα, γιὰ νὰ φθάσει τὴν αὐγὴ στοῦ κατώφλι ἐνὸς παλατιοῦ, μετὰ ἀπὸ μιὰ πολυτάραχη νύχτα...

Ὁ Στράβων μᾶς μιλάει ἀκόμη γιὰ τὶς ἀποθήκες, ὅπου στοιβάζονταν τὰ σακκιά μέ τὸ σιτάρι, πού ἔφευγε γιὰ τὴ Ρώμη. Γιὰ τοὺς κατοικοὺς τῆς Ἰταλίας καί τῆς Παλαιστίνης, ἡ Αἴγυπτος ἦταν ἡ χώρα τῆς ἀφθονίας. Θυμοῦνταν τὰ πάθη τῶν Ἑβραίων, πού τοὺς ἔσερνε ὁ Μωϋσῆς στοῦ ὄρους Σινᾶ, καί ἐκεῖνοι ἔλεγαν ὅτι προτιμοῦσαν «τὰ κρεμμύδια τῆς Αἰγύπτου» πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ «μάννα» πού ἔπεφτε ἐξ οὐρανοῦ.

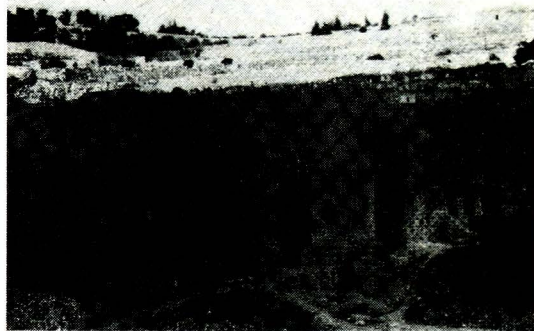
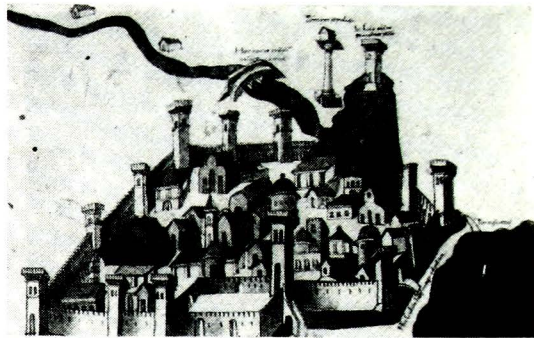
Οἱ κάτοικοι τῆς Ρώμης περίμεναν τὸ σιτάρι τῆς Αἰγύπτου μέ μόνιμη ἀγωνία, ὅπως σήμερα ὅλη ἡ Εὐρώπη περιμένει τὸ πετρέλαιο ἀπὸ τὸν Περσικὸ Κόλπο. Ἡ Ἰταλία, καί ἰδιαίτερα ἡ Ρώμη, τὸ ἔχουν ἀπόλυτη ἀνάγκη, γιατί ἐκεῖ οἱ ἄνεργοι εἶναι πάρα πολλοί, τρέφονται μέ σιτάρη καί ἱκανοποιοῦνται μέ θεάματα: «ἄρτον καί θεάματα...»

Ἀρώματα, μύρα, ψιμυῦθια καί κυρίως γυαλικά ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, αὐτὰ τὰ φθηνὰ γυαλικά, πού τὰ ἀγοράζει ὅλη ἡ μεσαία τάξη, ἔχουν μεγάλη ζήτησι... Τὰ κοσμήματα ἀπὸ ζωγραφιστὸ γυαλί ἀρέσουν πολὺ, ἐξαιτίας ἴσως τοῦ κακοῦ γούστου πού ἐπικρατεῖ σ' ὅλες τὶς τάξεις. Φαίνεται ὅτι πρώτη τὰ λανσάρησε ἡ Κλεοπάτρα.

Τὸ κακὸ γούστο ἦταν συνέπεια τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ὡστόσο, ὁ κοσμοπολιτισμὸς ἐκτός ἀπὸ κακὲς ἔχει καί καλὲς συνέπειες, ὅπως ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης καί ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση πού προήλθε ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῶν διαφόρων ρευμάτων τῶν ιδεῶν καί τῆ συνάντησής τους. Ἔτσι, ὁ Ἑλληνισμὸς, ἡ ρωμαϊκὴ σκέψη, ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος, τὰ μυστήριά της καί ὁ Ἰουδαϊσμὸς μᾶς ἔδωσαν τὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρεῖα καί μπορούμε νὰ πούμε ὅτι ὁ κόσμος ἄρχισε, μετὰ ἀπ' αὐτόν, νὰ σκέφτεται διαφορετικὰ καί νὰ προετοιμάζει, ὅσο πουθενά ἄλλοῦ, τὸν δρόμο γιὰ τὸν Χριστιανισμό.

Υπάρχει ὥστόσο μιὰ κηλίδα πού σπιλώνει αὐτόν τὸν ἀλεξανδρινὸ φιλελευθερισμό, ἓνα στίγμα πού ὀνομάζεται: ἀντισημιτισμός. Τὸ βρῖσκει κανεὶς καί σ' ἄλλες πόλεις τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου.

Τὸν ἀντισημιτισμὸ τροφοδοτοῦσαν οἱ κατηγορίες ἐναντίον τῶν Ἑβραίων: ἡ πρώτη ἦταν ἡ ἀσέβεια, λέξη πού σημαίνει τὴν ἄρνηση τῆς λατρείας τοῦ αὐτοκράτορα καί τῶν πολιοῦχων θεῶν. Ἀκόμη τοὺς κατηγοροῦσαν ὅτι δέν ζοῦσαν σάν ὅλους τοὺς ἄλλους, δέν συγχρωτίζονταν ποτέ μέ τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμό, ὅτι διατηροῦσαν ἥθη καί ἔθιμα πατρογονικά, καί περίεργες συνήθειες, ὅπως ἡ περιτομή. Καί κοντὰ σ' αὐτὴ ὑπῆρχε τὸ δέος πού προξενοῦσε ἡ ἐξάπλωση τῆς ἑβραϊκῆς θρησκείας. Σήμερα, εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ τὴ θεωροῦμε σάν κάτι πού ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τὸν ἑβραϊκὸ λαό. Ὅμως τότε — τὸν καιρὸ τοῦ Φίλωνα — ὁ Ἰουδαϊσμὸς εἶχε ριχθεῖ στὴν κατάκτηση τῶν ψυχῶν μέ ἱεραποστολικὸ ζῆλο. Κάθε Ἑβραῖος τῆς Διασπορᾶς, ὅπως γράφει καί ὁ Ρενάν, εἶναι κι ἓνας ἀπόστολος τοῦ Ἰεχωβά. Οἱ προσήλυτοι ἀνέρχονται σέ ἑκατομμύρια. Γνωρίζουμε,



Ἐπάνω: ἡ Ἀλεξάνδρεια τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. ἦταν μιὰ μεγάλη πόλη μέ πολλές ἐθνικὲς κοινότητες. Οἱ Ἑβραῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ 30 — 40% τοῦ πληθυσμοῦ. Κάτω: ἀκόμη καί στὰ Ἱεροσόλυμα εἶναι φανερὲς οἱ ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὴν ἰουδαϊκὴ τέχνη. Τὸ μαρτυροῦν ὁ «τάφος τοῦ Ἰακώβου» καί ὁ «τάφος τοῦ Ζαχαρία» στὴν κοιλάδα τῆς Χεβρών.

λόγου χάρι, ὅτι τὸ ἔτος 40 μ.Χ. οἱ περισσότερες γυναῖκες τῆς Δαμασκού ἔγιναν Ἑβραῖες.

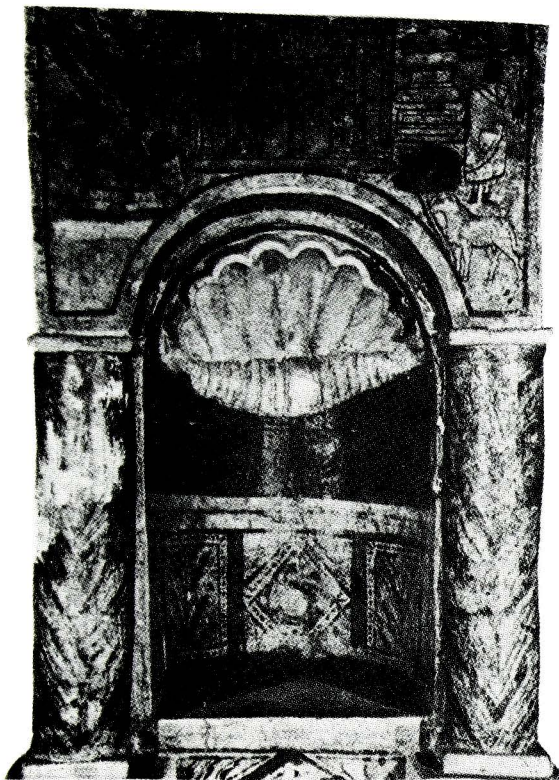
Ἦταν ἓνα εἶδος σνομπισμοῦ. Πήγαιναν στὴ συναγωγὴ, ὅπως σήμερα μερικοὶ γίνονται ὁπαδοὶ τοῦ γκουρού. Ὡστόσο, ὑπῆρχε καί ἄλλος λόγος: τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ — ἐνός Θεοῦ, ἐνός Θεοῦ πού ταίριαζε στὴν καρδιά καί στοῦ λογικοῦ πολὺ καλύτερα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ Ὀλύμπου. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ποίος πίστευε ἀκόμη εἰλικρινά — ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἀγρότες — στὸν Δία, τὸν Ἑρμῆ καί τὸν Ἀπόλλωνα;

Ἡ διάδοση τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε μπορούμε νὰ πούμε ὅτι ἂν δέν τοῦ ἔκοβε τὸν δρόμο ὁ Χριστιανισμός, θά εἶχε γίνε, πάνω στὰ ἐρείπια τῆς εἰδωλολατρείας, ἡ μεγάλη παγκόσμια θρησκεία.

Στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἐκτός ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς γενικοὺς λόγους, ὑπῆρχαν καί λόγοι εἰδικοί, τοπικοί.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ δέν μπορούσαν νὰ ἀνεχθοῦν τὸ γεγονός ὅτι μερικὲς οἰκογένειες Ἑβραίων, ὅπως ἡ οἰκογένεια τοῦ Φίλωνα, εἶχαν φθάσει στὴν κορυφὴ τῆς κοινωνικῆς κλίμακας. Ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός τοῦ φιλόσοφου, ὁ Γάιος Ἰούλιος Ἀλέξανδρος ἦταν ἀλαβάρχη, δηλαδὴ προϊστάμενος τῶν φοροεισπρακτόρων. Ἡ περιουσία του ἦταν τεράστια. Εἶχε ἀκομή πανίσχυρους προστάτες στὴ Ρώμη, ὅπως τὴν Ἀντωνία, νύφη τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου καί μητέρα τοῦ Κλαυδίου.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς γιούς τοῦ Ἀλέξανδρου, ὁ Τιβερίος Ἰούλιος, βάδιζε ἤδη στὰ ἴχνη τοῦ πατέρα του. Εἶχε ὑψηλὰ διοικητικὰ ἀξιώματα: ἔγινε εἰσαγγελέας στὴν Ἰουδαία, δηλαδὴ διάδοχος τοῦ Πιλάτου. Ἐνας ἄλλος γιός του, ὁ Μάρκος, ἐφίταξε μεγάλη περιουσία μέ τὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο. Θά δοῦμε ἀργότερα πῶς δημιούργησε δεσμούς μέ τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἡρώδη, παίρνοντας γυναῖκα τὴν περίφημη Βερενίκη...



Ἡ ἀψίδα τῆς συναγωγῆς στήν πόλη Δοῦρα - Εὐρωπὸς τῆς Συρίας.

Σέ λίγο, κάνει τήν ἐμφάνισή του στήν Ἀλεξάνδρεια ἕνα ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἡρώδη, πού θά ὠθήσει ἔμμεσα τόν Φίλωνα στήν πολιτική. Πρόκειται γιά τόν Ἀγρίππα Α', ἐγγονό τοῦ Μεγάλου Ἡρώδη. Τόν βρίσκουμε τό ἔτος 35 στήν Τιβεριάδα, τή νέα πόλη πού εἶναι χτισμένη στήν ὄχθη τῆς ὁμώνυμης λίμνης. Ὁ Θεῖος τοῦ Ἡρώδης Ἀντύπας εἶναι τετράρχης, δηλαδή κυβερνήτης, πού ὑπόκειται ὁμως στούς νόμους τῆς Ρώμης. Ὁ Ἀγρίππας πλήττει. Σκέπτεται τό μέλλον του. Θέλει νά πάει στή Ρώμη, ὅπου μεγάλωσε, καί νά γίνει κάτι πλάι στόν Γάιο Καίσαρα, ἐγγονό τοῦ Τιβέριου, πού ἡ ἱστορία θά γνωρίσει μέ τό ὄνομα Καλιγούλας.

Ὁ Γάιος εἶναι φίλος παιδικός προορισμένος ν' ἀνέβει ψηλά. Ἀλλά ὁ Ἀγρίππας δέν ἔχει οὔτε δραχμή, καί ὁ Ἀντύπας ἀρνεῖται νά τοῦ δώσει. Ἀπό ποιόν νά δανεισθεῖ; Μά, φυσικά ἀπό τόν Ἀλέξανδρο, τόν ἀλαβάρχη. Ἔτσι, μιά νύχτα, ἐγκαταλείπει τήν Παλαιστίνη, ξεφεύγοντας ἀπό τήν αὐστηρή ἐπιτήρηση τῶν φοροεισπρακτόρων, στούς ὁποίους χρωστᾷ οὐκ ὀλίγα. Φθάνει στήν Ἀλεξάνδρεια.

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψή του εἶναι φυσικά στόν Ἀλέξανδρο. Παρακολουθοῦμε τόν ἐξῆς διάλογο:

— Δέν θά μοῦ ἀρνηθεῖς 200.000 δραχμές. Μοῦ χρειάζονται γιά νά περάσω ἕνα χρόνο στή Ρώμη, καί νά μπορέσω νά σταθῶ στά πόδια μου...

— 200.000 δραχμές. Εἶναι πολλά.

— Γιά σένα εἶναι λίγα...

— Ἡ περιουσία μου εἶναι μικρότερη ἀπ' ὅσο φαντάζεσαι...

Τέλος, ὁ Ἀλέξανδρος θέτει δύο ὅρους πρὶν δανείσει τά χρήματα: πρῶτον, τοῦ χρειάζεται ἡ ἐγγύηση τῆς Κύπριδας, τῆς γυναίκας τοῦ Ἀγρίππα καί δεύτερον ὁ ἴδιος δέν θά ἀγ-

γίζει τό ποσό αὐτό, παρά μόνο ὅταν φθάσει στήν Ἰταλία. Ἡ συμφωνία κλείνει.

Λίγες ἐβδομάδες ἀργότερα, ὁ Ἀγρίππας βρίσκεται στή Ρώμη, ἐπὶ τό ἔργον. Ἡ τύχη τοῦ χαμογελά. Μετά τόν θάνατο τοῦ Τιβέριου, ἀνεβαίνει στόν θρόνο ὁ Καλιγούλας καί ὁ Ἀγρίππας στέφεται βασιλιάς τῆς Ἀβιληνῆς στήν Κοίλη Συρία.

Ὁ Ἀγρίππας ξαναεμφανίζεται στήν Ἀλεξάνδρεια, σάν βασιλιάς ὅμως καί ὄχι σάν ἀπένταρος πρίγκηπας. Ξοφλᾷ τό χρέος του. Εἶναι μεθυσμένος ἀπό τήν πρόσφατη προαγωγή του, στολίζεται μέ ἐξωφρενικό τρόπο καί βάζει νά τόν ἀκολουθοῦν σωματοφύλακες, ντυμένοι σάν ἀληθινοί θεατρίνοι: κοντό κόκκινο χιτῶνα μέ φράντζα ἀπό ψεύτικα μαργαριτάρια, ἀσημένιο κράνος, ἐπίχρυσες ἀσπίδες. Περπατάει ἔτσι καμαρωτός στήν ὄχθη τῆς λίμνης Σεότρινδας, θυμίζοντας τήν Κλεοπάτρα... «Ξέρετε ὅτι ὁ παππούς μου ἦταν ὁ μόνος βασιλιάς τοῦ κόσμου, πού ἀρνήθηκε τούς τίτλους του;»

Τό πλήθος τόν γιουχαίρει. Τί ἤρθε νά κάνει ἐδῶ ὁ Ἑβραῖος βασιλιάς; Ἀς πάει καλύτερα νά κρυφτεῖ στή συνοικία τοῦ Δέλτα, μέ τούς ἀδελφούς του. Τοῦ βγάζουν σατυρικά δίστιχα. Μίμοι τόν παριστάνουν νά λυγίζει κάτω ἀπό τό βάρος ἐνός πελώριου σάκκου γεμάτου χρυσάφι, ἀπό τά χρήματα τῶν φορολογουμένων πού τοῦ ἔχει δώσει ὁ Ἀλέξανδρος.

Ὁ Φίλων, πού μετά ἀπό λίγο καιρό, ἀναμείχθηκε καί αὐτός στά γεγονότα, διηγεῖται τόν πρόλογο τῆς ἱστορίας αὐτῆς, πού θά ἐξελιχθεῖ σέ δράμα:

«Στό γυμνάσιο σαρκάζουν καί διακωμοδοῦν τόν βασιλιά. Χρησιμοποιοῦν μουσικούς, μίμους καί γελωτοποιούς, γιά νά τόν κοροϊδέψουν...» Χρησιμοποιοῦν ἀκόμη ἕναν ἀθῶο τρελό, τόν Καραμπά: τόν ὀδηγοῦν στό γυμνάσιο, τοῦ βάζουν ἕνα χάρτινο διάδημα στό κεφάλι, ἕνα καλάμι στό χέρι καί τό πλήθος τόν χαιρετίζει σάν βασιλιά τῆς Ἀβιληνῆς.

Πολύ σύντομα — εἶναι ἡ συνηθισμένη διαδικασία τοῦ ἀντισιμητισμοῦ — οἱ κοροϊδίες γίνονται βρισιές, οἱ βρισιές χτυπήματα, μέ κατάληξη τῆς σφαγῆς. Ἡ ἔχθρα ἀπλώθηκε σ' ὅλη τήν ἐβραϊκή συνοικία.

Τόν Αὐγούστο τοῦ ἔτους 38, τήν ἡμέρα τοῦ δημοσίου πένθους γιά τή Δρουσίλλα, τήν ἀδελφή τοῦ Καλιγούλα, ὅλοι οἱ Ἑβραῖοι πού βρίσκονται στούς δρόμους ὀδηγοῦνται μέ τή βία στή συνοικία τους. Τούς ἐμποδίζουν νά βροῦν. Μερικοί κατορθώνουν νά τό σκάσουν. Τότε ἀρχίζει «τό κυνήγι τῶν Ἑβραίων». Ὅσους συλλαμβάνουν, τούς δέρνουν, τούς σέρνουν στούς δρόμους γυμνούς, τούς πνίγουν ἢ τούς σταυρώνουν. Ὁ κυβερνήτης Φλάκκος ἐπιτρέπει τά πάντα. Τόν ἔχει διορίσει ὁ Τιβέριος. Δέν συμπαθεῖ τόν Ἀλέξανδρο, οὔτε τόν προστατευόμενό του Ἀγρίππα, οὔτε τούς Ἑβραίους γενικά. Νόμισε ὅτι θά εὐχαριστήσῃ τόν Καλιγούλα διατάζοντας τούς ραββίνους, νά στήσουν στίς συναγωγές ἀγάλματα τοῦ αὐτοκράτορα, κι ἐπειδὴ ἐκεῖνοι ἀρνοῦνται «λαμβάνει μέτρα» καί κλείνει τούς χώρους λατρείας.

Συμβαίνει τότε στήν Ἀλεξάνδρεια, αὐτό πού θά συμβεῖ σ' ὅλη τή μετέπειτα ἱστορία ὡς τίς ἡμέρες μας: τό πογκρόμ, μέ τίς κραυγές καί τό αἵμα τῶν θυμάτων, τόν καπνό ἀπό τίς πυρκαγιές, τά ἐπιπλα πού τά ρίχνουν ἀπ' τά παράθυρα, τίς ἐρευνες καί τά κοπάδια τῶν ἀλυσοδεμένων αἰχμαλώτων.

Ὡστόσο γίνεται ἕνα θαῦμα. Σέ κάποιο συμπόσιο, ὁ Φλάκκος συλλαμβάνεται ἀπό ἕναν ἐκατόνταρχο σταλμένο εἰδικά ἀπό τή Ρώμη. Ὅχι βέβαια πῶς ὁ αὐτοκράτορας τρέφει ἰδιαίτερη συμπάθεια γιά τούς Ἑβραίους, ἀλλά ἡ ἀφίξη τοῦ Ἀγρίππα στή Ρώμη, τόν ἀναστάτωσε. Ὁ Φλάκκος, ἄλλωστε, εἶναι δημιούργημα τοῦ Τιβέριου, τοῦ πεθαμένου πιά αὐτοκράτορα.

Ὅταν μαθεύτηκαν τά νέα, στήν ἐβραϊκή συνοικία ξέ-

πασαν έκδηλῶσεις χαρᾶς. Κι ἐπειδὴ οἱ συναγωγῆς εἶναι κλειστές ἢ κατεστραμμένες, οἱ Ἑβραῖοι πηγαίνουν νά ὑμνήσουν τόν Ἰεχωβά στήν ἀκρογιαλιά στραμμένοι πρός τίς ἀκτές τῆς Παλαιστίνης. Εἶναι ἐκπληκτική ἡ εἰκόνα τῶν χιλιάδων ἀνδρῶν, γυναικῶν καί παιδιῶν πού προσεύχονται στήν ἄμμο, τήν ὥρα πού ὁ Φάρος στέλνει τίς τελευταῖες λάμψεις του...

Πάντως, ἡ θέσις τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀλεξάνδρειας εἶναι ἀκαθόριστη. Πρέπει νά ἐξασφαλίσουν ἀπό τή Ρώμη ἕνα διάταγμα πού νά ἐγγυᾶται τίς ἐλευθερίες τους. Ἀποφασίζουν νά στείλουν πρεσβεία στόν Καλιγούλα. Διαλέγουν τόν Φίλωνα. Ἦταν ὁ πιό φρόνιμος, ὁ πιό μορφωμένος, καί εἶχε καλές συστάσεις λόγω τῶν σχέσεων του μέ τόν ἀλαβάρχη Ἀλέξανδρο καί τόν Ἀγρίππα.

Ὁ Φίλων ἔφυγε, ἐπικεφαλῆς μιᾶς ἀντιπροσωπίας, στίς ἀρχές τοῦ ἔτους 40. Τόν συνόδευε ὁ ἀδελφός του. Πρός μεγάλη του ἀπογοήτευση, ἀνακαλύπτει, ἀνάμεσα στούς ἐπιβάτες τοῦ πλοίου, δύο ἄσπονδους ἐχθρούς τῶν Ἑβραίων πού προσπαθοῦν νά βάλουν στόν δρόμο του κάθε δυνατό ἐμπόδιο. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ Ἰσίδωρος, ἰδρυτής μιᾶς μυστικῆς ἀντισιμητικῆς ἐταιρείας· ὁ ἄλλος ὁ Ἀπίων, λιβελλογράφος, πραγματικός θεωρητικός τοῦ ἀντισιμητισμοῦ, συγγραφέας ἐνός «τουριστικοῦ ὁδηγοῦ» τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ὅλα τά «θαύματα» περιγράφονται μέ λεπτομέρειες. ...Ὁ Τιβέριος εἶχε δώσει στόν Ἀπίωνα τό ψευδώνυμο (Cymbalum mundi) («Κύμβαλο τοῦ κόσμου») γιά τήν περιαυτολογία του καί τήν τάση του νά ἀνακατεῖται στά πάντα.

Ταξιθεύοντας στή Μεσόγειο, ὁ Φίλων ἀγνοοῦσε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας εἶχε ἀλλάξει μυαλά. Μιά καλπάζουσα μεγαλομανία εἶχε ἀρχίσει νά τόν κατακτᾷ. Τή λατρεία πρός τόν αὐτοκράτορα πού εἶχε ἐγκαινιάσει ὁ Αὐγουστος, γιά νά ἐπιβάλει τήν ἐξουσία τῆς πολιτείας στήν ἐκκλησία καί πού γιά τούς ἐξυπνοὺς ἀνθρώπους ἦταν μιά ἀπλή ἐκδήλωση σεβασμοῦ πρός τὸ ὕπατο ἀξίωμα, ὁ Καλιγούλας τήν ἔπαιρνε κατὰ γράμμα.

Πίστευε ὅτι εἶχε γίνει πραγματικά θεός, ἤθελε νά βλέπει παντοῦ τὸ ἀγαλμὰ του, ἀπαιτοῦσε θυσίες, ἔβγαζε λόγους...

Ὁ Φίλων καί οἱ σύντροφοί του, μὲλις βγῆκαν στή στεριά, πῆραν τόν δρόμο γιά τή Ρώμη. Καί νά, ἡ πρώτη ἀπογοήτευση. Ὁ αὐτοκράτορας δέν ἔχει ἀκόμη γυρίσει ἀπὸ τὸ ταξίδι του στή Γαλατία. Πρέπει νά περιμένουν. Ὁ Φίλων ἐκμεταλλεύεται τὸν καιρὸ, γιά νά συναντήσῃ ὅσους τὸν συμπαθοῦν. Εὐτυχῶς ὁ Ἀγρίππας βρίσκεται στή Ρώμη. Ὁ ἐγγονός του εἶχε φθάσει πιά στήν κορυφή τῆς ἐπιτυχίας. Εἶχε ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸν θεῖο του τὸ ἀξίωμα τοῦ τετράρχη καί τὸ εἶχε πάρει ὁ ἴδιος. Δέν ἦταν πιά ὁ ψεύτικος ἡγεμονίσκος, ἀλλὰ ὁ ἀληθινός βασιλιάς.

Ὁ ἔκπτωτος τετράρχης περίμενε στό λιμάνι τὸ καράβι πού θά τόν πῆγαινε στήν ἐξορία, μαζί μέ τή γυναῖκα του Ἡρωδιάδα. Ὁ Φίλων ἀντιλήφθηκε ἴσως ἐκείνον, πού χωρὶς νά τὸ ξέρει εἶχε παίξει μεγάλο ρόλο στά πρῶτα χρόνια τοῦ Χριστιανισμοῦ, προσφέροντας στή σύζυγό του τήν κεφαλή τοῦ Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ καί παραδίδοντας τόν Ἰησοῦ στοὺς σταυρωτῆδες.

Ἐνῶ ὁ Φίλων προετοίμαζε ὅσα θά ἔλεγε στόν Καλιγούλα, ὁ Ἰσίδωρος καί ὁ Ἀπίων, ἔπασαν φιλίες μέ ἕναν Αἰγύπτιο τῆς Αὐλῆς, θαλαμηπόλο καί γελωτοποιό πού ἔπαιρνε μέρος σ' ὅλες τίς διασκεδάσεις τοῦ κυρίου του, καί τὸν ἔκανε νά γελάει μέ τίς μιμησεις του. Παρίστανε μάλιστα ἐκπληκτικὰ τὸν μέγα ἱερέα τῆς Ἱερουσαλὴμ...

Τὸν Σεπτέμβριο ὁ Καλιγούλας γύρισε. Ὅσοι εἶχαν ζητήσει ἀκρόαση συγκεντρώθηκαν στό Πεδίον τοῦ Ἀρεως. Ἀλλὰ ἄλλῳ εἶδαν τὸν αὐτοκράτορα νά περνᾷ ἔφιππος, σιωπηλός κι ἐπιφυλακτικός.

Σταμάτησε μπροστὰ στόν Φίλωνα, καί τοῦ εἶπε μέ *σαγα-*



Καλιγούλας μαρμάρινη προτομή τοῦ αὐτοκράτορα.

νή καί ἄχρωμη φωνή: «Κάντε ὑπομονή, θά σᾶς ἀκούσω...»

Ὁ Φίλων γιά πρώτη φορά ἔβλεπε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν ὁποῖο κρεμόταν ἡ τύχη τῶν Ἑβραίων. Ἦταν ψηλός καί ὠραίος, ἀλλὰ τὸ πρόσωπό του ἦταν πολὺ ταραγμένο, κάτω ἀπὸ τίς ἀφέλειες πού τὸ σκέπαζαν, τὸ στόμα του πικρὸ καί συσπασμένο καί ἡ στάση του, ἡ ἐπιτηδευμένη στάση ἐνός ἀνθρώπου πού νομίζει ὅτι εἶναι θεός καί κατηγορεῖ τοὺς πάντες γιατί δέν τὸν ὑμνοῦν ἀρκετὰ. Ὁ Φίλων περίμενε ἀρκετὰ. Ἡ ἀκρόαση συνεχῶς ἀναβαλλόταν γιά διάφορους λόγους. Τέλος, ὁ Καλιγούλας δέχθηκε ν' ἀκούσῃ τὸν Ἀγρίππα. Ἡ συνάντησις ἔγινε στό παλάτι. Ἀγκαλιάστηκαν σάν δύο παλιοὶ καλοὶ φίλοι. Ἀμέσως ὁ Ἀγρίππας ἔθεσε τὸ ζήτημα τῶν Ἑβραίων. Τοῦ χρειάστηκε ἀρκετὸ θάρρος, γιατί τοῦ εἶχαν πεί, πῶς ὁ αὐτοκράτορας εἶχε γίνει πολὺ εὐξάριστος σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τῇ θεϊκῇ ιδιότητά του... Μόλις ὁ Ἀγρίππας πρόφερε τῇ λέξει Ἑβραῖοι, ὁ αὐτοκράτορας ξέσπασε:

Ἄ, ἀρχίζω νά τοὺς γνωρίζω καλά, τοὺς ἀγαθοὺς καί τίμιους συμπατριῶτες σου. Μόνο αὐτοὶ ἀρνοῦνται νά μέ ἔχουν θεό. Ἀποφάσισα νά στήσω τὸ ἀγαλμὰ μου στόν μεγάλο τους Ναό, στά Ἱεροσόλυμα, ἔστω καί διὰ τῆς βίας...

Ὅταν ἀκουσε αὐτὰ τὰ λόγια, ἂν πιστέψουμε τὴ διήγησιν τοῦ Ἰουδαίου ιστορικοῦ Φλάβιου Ἰώσηπου, ὁ Ἀγρίππας λιποθύμησε. Τὸν μετέφεραν στό κρεβάτι του ἀνάσθητο, καί ἔμεινε ἔτσι γιά πολλὰς ὥρες. Τέλος συνῆλθε καί συνέταξε μιά συνηγορία ὑπὲρ τῶν Ἑβραίων τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπου ἀποδείκνυε ὅτιμποροῦσε κανεὶς νά ἀπαιτηθεῖ ἀπὸ αὐτούς, τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα: τὴ λατρεία ἐνός θεοῦ πού δέν θά ἦταν ὁ Ἰεχωβάς.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἀγρίππας ἐμφανίζεται ἐντελῶς διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἐπιπόλαιο ἄνθρωπο τοῦ παρελθόντος. Φαίνεται ὅτι πῆρε πολὺ στὰ σοβαρὰ τὰ καθήκοντά του σάν βασιλιά τῆς Γαλιλαίας. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ ὅτι ὁ



Σκηνή από την ταινία «Καλιγούλας»

πήρξε ένας βασιλιάς ευσεβής, έμποτισμένος από τις ιδέες του Δεκαλόγου και των Ψαλμών.

Τό Ταλμούδ άναφέρει ότι, καθώς διάβαζε κάποτε μπροστά στον λαό ένα χωρίο από τό Δευτερονόμιο, συγκεκριμένα εκείνο πού άπαγορεύει στους Έβραίους νά έξωνο βασιλιά, αναλύθηκε σέ δάκρυα ένθυμούμενος τήν καταγωγή του, καί τότε ό λαός του φώναξε: «Μήν κλαίς, είσαι άδελφός μας». Είχε γίνει τόσο λαοφίλης, όσο ό Θεός του, ό Άντύπας, μισητός.

Κατά τούς ραββίνους, ή λιποθυμία του ήταν ή ίδια θεϊκή «καταληψία» πού συνέβαινε συχνά στους προφήτες. Ένώ τό κορμί του ήταν άναίσθητο, τό πνεύμα του, ψηλά στον ούρανό, έγραφε, κατ' έντολήν του Έχωβά, τήν υπεράσπιση των Ιουδαίων.

Τέλος, μιά ήμέρα, κάλεσαν από τό παλάτι τόν Φίλωνα καί τούς φίλους του γιά άκρόαση. Μιά παράξενη άκρόαση πού έμοιαζε περισσότερο μέ δοκιμασία ταπεινώσεως. Δέν έγινε στό βασιλικό παλάτι, ούτε στό Πεδίο του Άρεως, άλλα στους κήπους του Μαικήνα.

Ό Φίλων ύποκλήθηκε, καί ό Καλιγούλας άρχισε νά λέει:

— Άνήκετε στό είδος των ανθρώπων, πού είναι έχθροί των θεών, πού μέ περιφρονείτε καί προτιμάτε τή λατρεία του δικού σας, άνώνυμου, Θεού;

Ό Φίλων παρατήρησε ότι άνάμεσα στους αυλικούς πού άκολουθούσαν τόν αυτοκράτορα, βρισκόταν ό Ίσίδωρος, ό άντισημίτης, πού πήρε σέ μιά στιγμή τόν λόγο γιά ν' άπαριθμήσει τίς συμφορές πού προξενούν οι Έβραίοι.

Ό Φίλων τόλμησε νά ύπενθυμίσει, ότι όταν ό Καλιγούλας ανέβηκε στον θρόνο οι Έβραίοι του πρόσφεραν θυσίες.

— Ναί, άπάντησε ό αυτοκράτορας, κάνετε θυσίες, άλλα δέν άπευθύνονταν σέ μένα.

Ένώ γινόταν αυτός ό διάλογος, ό Καλιγούλας πηγαινοερχόταν, προσποιούμενος ότι είχε ξεχάσει τόν Φίλωνα.

Ό Φίλων καθόταν σέ άναμμένα κάρβουνα.

Τέλος, ό αυτοκράτορας, σαν νά θυμήθηκε ξαφνικά τούς πρέσβεις από τήν Άλεξάνδρεια, τούς άπηύθυνε αυτή τή γελοία έρώτηση:

— Πέστε μου, γιατί δέν τρώτε κρέας χοιρινό; Οι αυλικοί του ξεσπασαν σέ γέλια. Ύστερα τούς έκανε μιά άλλη έρώτηση, πιά σοβαρή αυτή τή φορά:

— Μου έχουν πεί ότι έχετε μιά πολιτική όργάνωση, ποιά είναι;

Ό Φίλων άρχισε νά του μιλάει γιά τήν όργάνωση των έβραϊκών κοινοτήτων, άλλα ό αυτοκράτορας δέν άκουγε πιά. Έδειχνε στον άρχιτέκτονά του ένα κτίριο καί του μιλούσε γιά τά παράθυρα... Τέλος, γιά νά κλείσει τήν άκρόαση, είπε αυτές τίς λέξεις:

— Τέτοιους άνόητους, πρέπει μάλλον νά τούς λυπάται κανείς παρά νά τούς καταδικάζει...

Η πρεσβεία είχε άποτύχει. Κανένα πρόβλημα δέν είχε λυθεί. Όλα μπορούσε νά τά περιμένει κανείς. Άκόμα καί τό χειρότερο.

Ό Φίλων πήγε νά μείνει σέ σπίτι φίλων, στή Ρώμη. Έκεί έμαθε τή σύλληψη του άδελφου του, Άλέξανδρου.

Στίς 24 Ιανουαρίου, ό Καλιγούλας δολοφονήθηκε. Τή στιγμή, εκείνη, ό Άγρίππας βρισκόταν κοντά του. Άνέλαβε νά σώσει τήν κατάσταση μέ θαυμαστή έπίδεξιότητα. Μετέφερε τό πτώμα σέ ένα δωμάτιο καί διέδωσε ότι ό αυτοκράτορας δέν είχε πεθάνει άκόμη, γιά νά κερδίσει χρόνο. Η Σύγκλητος είναι έτοιμη νά άνακηρύξει Δημοκρατία. Ό Στρατός ύποδεικνύει τόν Κλαύδιο, άνεψιό του Αυγούστου, σαν διάδοχο του Γάιου. Ό Κλαύδιος διστάζει. Ό Άγρίππας τόν πείθει. Έπειτα τρέχει στή Σύγκλητο καί τήν πείθει νά τόν δεχθεί, έξυμνώντας τίς άρετές του. Έτσι ό «βασιλίσκος» τής Παλαιστίνης σώζει τήν αυτοκρατορία.

Η κατάσταση αλλάζει ριζικά. Ό Άγρίππας είναι πιά ένα είδος πολιτικής βεντέτας. Ένα νομοθετικό διάταγμα του άποδίδει τό βασίλειο του παππού του, Ηρώδη, κι έτσι προστίθεται στό βασίλειό του ή Σαμάρεια καί ή Ιουδαία.

Η τραγωδία κοντεύει νά ξεελιχθεί σέ όπερα, όταν ή κόρη του Βερενίκη παντρεύεται τόν Μάρκο, τόν γιό του άλαβάρχη Άλέξανδρο. Η Βερενίκη είναι 13 έτών. Στά είκοσι χρόνια της μένει χήρα, άλλα μόνο γιά λίγο. Γνωρίζουμε τή ζωή της, όπου ή πολιτική καί τό πάθος είναι στενά δεμένα. Σάν τήν Κλεοπάτρα, στήν όποία μοιάζει σέ πολλά σημεία, είναι κι αυτή από τίς πιά σκανδαλώδεις γυναίκες τής Ιστορίας.

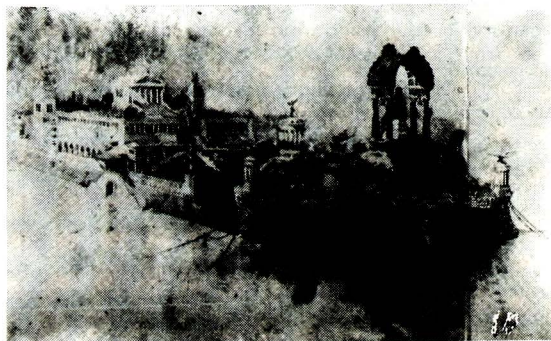
Έτσι ή αύλαία πέφτει μ' αυτό τό «εύτυχές τέλος». Ό Φίλων παίρνει τόν δρόμο γιά τήν Άλεξάνδρεια, όπου οι Έβραίοι τόν άνακηρύσσουν σωτήρα τους. Στο ίδιο πλοίο, ή Βερενίκη καί ό Μάρκος χαιρόνται τόν μήνα του μέλιτος. Ό Άγρίππας μπαίνει θριαμβευτής στό Ίεροσόλυμα, τή νέα του πρωτεύουσα, ενώ ό Άντύπας καί ή Ηρωδιάδα παίρνουν τόν δρόμο τής έξορίας. Είναι οι μόνοι πού δέν ώφεληθήκαν από τή δολοφονία του Καλιγούλα.

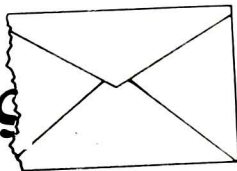
JEAN RIVERAIN

[Γιά τό ίδιο θέμα έχει δημοσιευθεί μελέτη του κ. Γ. Κιτσόπουλου στό περιοδικό μας (τεύχος 19, Μάιος 1979) μέ είκοναγράφηση του άείμνηστου Ιουλίου Κάιμη.

Τό παραπάνω άρθρο είναι από τό περιοδικό «Ίστορία» (Οκτώβριος 1981).

Φανταστική άναπαράσταση ενός από τά πλοία πού ναυπήγησε ό αυτοκράτορας γιά προσωπική του χρήση. Ήταν πραγματικά πλωτά παλάτια, είχαν κοστίσει έκατομμύρια σηστέριους καί φιλοξενούσαν τόν αυτοκράτορα καί τήν Αύλή του δύο μήνες τόν χρόνο.





Οί μή προνομιούχοι λαοί καί ἡ μοναδικότης τῶν Ἑβραίων

Στό τεύχος Ὀκτωβρίου 1982 τοῦ περιοδικοῦ «Ἱστορία» ὁ ἀναγνώστης του κ. Γ. Ἀγιοπετρίτης ἔγραψε ἐπιστολή μέ τόν παραπάνω τίτλο. Στήν ἐπιστολή αὕτη κατηγορεῖ τό Κ.Ι.Σ. «γιά ρατσιστική καί ἀντεθνική ὁμολογία» δημοσιεύοντας ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τό περιοδικό «ΧΡΟΝΙΚΑ». Τό ἀπόσπασμα ὅμως αὐτό δέν εἶναι τοῦ περιοδικοῦ μας ἀλλά τῆς Χριστιανικῆς Μοναχῆς ἀδ. Taire Huchet Bishop.

Σχετικά τό Κ.Ι.Σ. ἀπέστειλε τήν παρακάτω ἐπιστολή, πού ὑπογράφεται ἀπό τοὺς ἀντιπρόεδρο καί γεν. γραμματέα μας κ.κ. Δ. Σαρφατῆ καί Ρ. Σαμπεταί καί πού δημοσιεύεται στήν «Ἱστορία» (Ἰανουαρίου 1983):

«Στό φύλλο σας τοῦ Ὀκτωβρίου ὁ ἀναγνώστης σας κ. Γ. Ἀγιοπετρίτης — Βόλος, ἀναφέρεται σέ δημοσίευμα τοῦ περιοδικοῦ μας ΧΡΟΝΙΚΑ (τεύχος 49).

Θέλοντας νά μᾶς κατηγορήσει γιά πράγματα πού ποτέ δέν εἴπαμε, παραθέτει ἕνα μεμονωμένο ἀπόσπασμα ἀπό ἕνα ἄρθρο.

Παρέλειψε σκόπιμα ὅμως νά ἀναφέρει, ὅτι δέν πρόκειται γιά ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ μας, ἀλλά γιά διάλεξη τῆς Χριστιανῆς Μοναχῆς Ἀδελφῆς Taire Huchet Bishop, προέδρου τῆς Ἑβραίο - Χριστιανικῆς φιλίας τῆς Γαλλίας, πού ἔλαβε χώρα σέ συνάντηση τοῦ Διεθνοῦς Συμβουλίου Χριστιανῶν καί Ἑβραίων, στό Πανεπιστήμιο τοῦ Southampton.

Βλέπετε ὅτι στό ἐξωτερικό προωθεῖται ὁ διάλογος μεταξύ τῶν πιστῶν τῶν δύο θρησκειῶν πού πιστεύουν στόν

ἴδιο Θεό καί ἔχουν ἕνα κοινό ἱερό βιβλίο, τήν Παλαιά Διαθήκη.

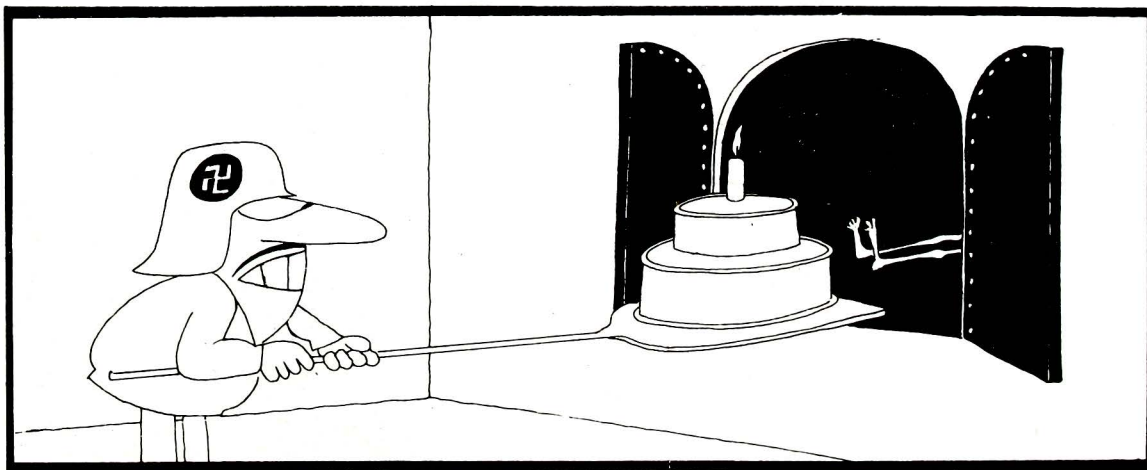
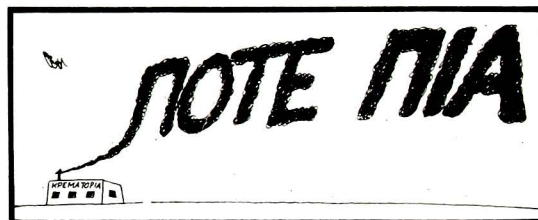
Στήν Ἑλλάδα, δυστυχῶς, ὑπάρχουν ἀκόμη μυαλά — λίγα ἴσως — σάν τοῦ ἐπιστολογράφου σας πού δέν διατάζουν νά διαστρέψουν τήν ἀλήθεια καί τήν πραγματικότητα προκειμένου νά ὑπηρετήσουν τό μίσος.

Ἐμεῖς πιστεύουμε στή φράση πού ἀκολουθεῖ ἐκείνης πού ἀντέγραψε ἀποσπασματικά ὁ κ. Ἀγιοπετρίτης καί πού ἀνήκει στήν ἴδια Χριστιανή ὁμιλήτρια κ. Huchet Bishop: «Καθώς ὁ κόσμος μας ἐκσφενδονίζεται ὁλοένα καί πιο γρήγορα πρὸς τό ἐπόμενο βῆμα τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης εἶναι ἐπιτακτικό, ὅτι ἐμεῖς, Ἑβραῖοι καί Χριστιανοί, θά ἔπρεπε μαζί νά κρατήσουμε καί νά ζήσουμε μέ τίς ἀξίες, πού χωρὶς αὐτές ἡ ἀνθρωπότητα σίγουρα θά χανόταν».

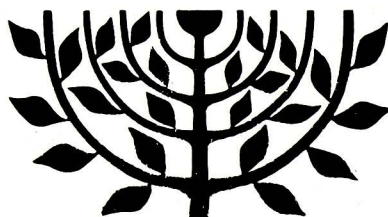
Ὁ Κοραῆς καί ἡ Ἑβραϊκή γλῶσσα

Ὁ κ. Χ. Χουρζαμάνης — Ἀθήνα μᾶς γράφει:

«Μαθητῆς στό σχολεῖο ἐδιαβάζαμε περὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὅτι ἤξερε σχεδόν ὅλες τίς ξένες γλῶσσες, ἐκτός τῆς Ἑβραϊκῆς. Ὅταν ἄρχισε νά μαθαίνει καί τήν Ἑβραϊκή ὁ πατέρας του τόν ἐρώτησε πρὸς τί νά τήν μάθεις καί ἀπήντησε, γιά νά διαβάσω τήν Παλαιά Διαθήκη εἰς τό πρωτότυπο».



[Σκίτσα τοῦ ΚΥΡ, ἀπό τό περιοδικό «Ἐπίκαιρα», 10.2.1983].



עץ חיים היא

Δένδρον ζωής είναι ή Τορά...
(Παροιμ. 3:18)